M. TULLII CICERONIS

DE

NATURA DEORUM,

AD M. BRUTUM,

LIBER PRIMUS.

I. Cum multae res in philosophia nequaquam satis adhuc explicatae sint, tum perdifficilis, Brute, (quod tu minime ignoras) et perobscura quaestio est de natura deorum: quae et ad agnitionem animi pulcherrima est, et ad moderandam religionem necessaria. De qua tam variae sunt doctissimorum hominum, tamque discrepantes, sententiae, ut magno argumento esse debeat, causam, id est principium philosophiae, esse scientiam: prudenterque Academicos a rebus incertis assensionem cohibuisse. Quid est enim temeritate fortius? Aut quid tam temerarium, tamque indignum sapientis gravitate atque constantia, quam aut falsum sentire, aut, quod non satis explorate perceptum sit et cognitum, sine ulla dubitatione defendere?

Velut in hac quaestione, plerique (quod maxime verisimile est, et quo omnes duce natura vehimur) deos esse dixerunt: dubitare se Protagoras: nullos

ıet, est, utrum nihil agant, nihil m
curatione et administratione rerum va
ı ab his et a principio omnia facta et c
et ad infinitum tempus regantur atque
In primisque magna dissensio est; e
icetur, in summo errore necesse est
in maximarum rerum ignoratione ver
Sunt enim philosophi, et fuerunt, qu
m habere censerent humanarum rerum
n deos. Quorum si vera sententia
t esse pietas? quae sanctitas? quae
enim omnia pure ac caste tribuend
ni ita sunt, si animadvertuntur ab his
id a diis immortalibus hominum generi
utem dii nec possunt nos juvare, ne
mnino curant; nec, quid agamus, ar
; nec est quod ab his ad hominum v

mundum administrari et regi censeant: neque vero id solum; sed etiam ab iisdem vitae hominum consuli et provideri. Nam et fruges, et reliqua, quae terra pariat, et tempestates, ac temporum varietates, coelique mutationes, quibus omnia, quae terra gignat, maturata pubescant, a diis immortalibus tribui generi humano putant: multaque, quae dicentur in his libris, colligunt, quae talia sunt, ut ea ipsa dii immortales ad usum hominum fabricati paene videantur. Contra quos Carneades ita multa disseruit, ut excitaret homines non socordes ad veri investigandi cupiditatem. Res enim nulla est, de qua tantopere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. Quorum opiniones cum tam variae sint, tamque inter se dissidentes; alterum fieri profecto potest, ut earum nulla; alterum certe non potest, ut plus una vera sit.

III. Qua quidem in causa et benevolos objurgatores placare, et invidos vituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse poeniteat, alteri didicisse se gaudeant. Nam qui admonent amice, docendi sunt: qui inimice insectantur, repellendi. Multum autem fluxisse gaudeo de libris nostris, quos complures brevi tempore edidimus, variumque sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subito studium extitisset: partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensi mirabile videri, eam nobis potissimum probatum esse philosophiam, quae lucem eriperet, et quasi noctem quandam rebus offunderet, desertaeque disciplinae et jam pridem relictae patrocinium nec-opinatum a nobis esse susceptum. Nos autem nec subito coepimus philosophari: nec mediocrem a primo tempore aetatis in eo studio operam curamque consumpsimus: et, *cum minime* videbamur, tum maxime philosophabamur. Quod et orationes declarant, refertae philos

a praescripserit.

n autem quis requirit, quae causa nos in
it haec tam sero literis mandaremus, nil
expedire tam facile possimus. Nam cu
ueremus, et is esset reipublicae status
is consilio atque cura gubernare necesse esse
ipsius reipublicae causa philosophiam nostr
is explicandum putavi; magni existima
ad decus et ad laudem civitatis, res ta
mque praeclaras Latinis etiam literis co
Eoque me minus instituti mei poenitet, qu
itio, quam multorum non modo discendi, s
ibendi studia commoverim. Complures en
institutionibus eruditi, ea, quae didicera
ibus suis communicare non poterant, qu
ae a Graecis accepissent, Latine dici po
nt. Quo in genere tantum profecisse vi
a Graecis ne verborum quidem copia vin

rum, ut alia ex alia nexa, et omnes inter se aptae colligataeque videantur.

V. Qui autem requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt, quam necesse est. Non enim tam auctoritatis in disputando, quam rationis momenta quaerenda sunt. Quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur. Desinunt enim suum judicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, quem probant, judicatum vident. Nec vero probare soleo id, quod de Pythagoreis accepimus: quos ferunt, si quid affirmarent in disputando, cum ex iis quaereretur, quare ita esset, respondere solitos, "Ipse dixit." Ipse autem erat Pythagoras. Tantùm opinio praejudicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas.

Qui autem mirantur, nos hanc potissimum disciplinam secutos, his quatuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec vero desertarum relictarumque rerum patrocinium suscepimus. Non enim hominum interitu sententiae quoque occidunt: sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut haec in philosophia ratio contra omnia disserendi, nullamque rem aperte judicandi, profecta a Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata a Carneade, usque ad nostram viguit aetatem; quam nunc propemodum orbam esse in ipsa Graecia intelligo. Quod non Academiae vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere magnum est, quanto majus omnes? quod facere iis necesse est quibus, propositum est, veri reperiendi causa, et contra omnes philosophos et pro omnibus dicere. Cujus rei tantae tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor: secutum esse prae me fero. Nec tamen fieri potest, ut qui hac ratione philosophe-

kistit et illud, multa esse probabilia: que
a non perciperentur, tamen quia visum hε
endam insignem et illustrem, his sapient
'etur.

ed jam, ut omni me invidia liberem, ponai
sententias philosophorum de natura deorur
lem loco convocandi omnes videntur, qu
earum vera, judicent. Tum demum mi
cademia videbitur, si aut consenserint on
erit inventus aliquis, qui, quid verum si
. Itaque mihi libet exclamare, ut Stati
hebis,

> deûm, popularium omnium, omnium adolesce
> tium,
> mo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque implo
> fidem :"

sima de re, ut queritur ille,

addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio.

Quod cum saepe aliàs, tum maxime animadverti, cum apud C. Cottam, familiarem, meum, accurate sane et diligenter de diis immortalibus disputatum sit. Nam, cum feriis Latinis ad eum ipsius rogatu arcessituque venissem, offendi eum sedentem in exedra, et cum C. Velleio senatore disputantem: ad quem tum Epicurei primas ex nostris hominibus deferebant. Aderat etiam Q. Lucilius Balbus, qui tantos progressus habebat in Stoicis, ut cum excellentibus in eo genere Graecis compararetur. Tum, ut me Cotta vidit, Peropportune, inquit, venis. Oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio: cui, pro tuo studio, non est alienum te interesse.

VII. Atqui mihi quoque videor, inquam, venisse, ut dicis, opportune. Tres enim trium disciplinarum principes convenistis. M. enim Piso si adesset, nullius philosophiae, earum quidem quae in honore sunt, vacaret locus. Tum Cotta, Si inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad hunc Balbum missus est, vera loquitur; nihil est, quod Pisonem, familiarem tuum, desideres. Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re concinere videntur, verbis discrepare. Quo de libro velim scire, Balbe, quid sentias. Egone? inquit ille: miror Antiochum hominem in primis acutum, non vidisse, interesse plurimum inter Stoicos, qui honesta a commodis non nomine, sed genere toto disjungerent, et Peripateticos, qui honesta commiscerent cum commodis, ut ea inter se magnitudine et quasi gradibus, non genere differrent. Haec enim est non verborum parva, sed rerum permagna dissensio. Verum haec aliàs: nunc quod *coepimus, si* videtur.

Mihi vero, inquit Cotta, videtur. "Sed ut hic, qui

.tor: ambo enim, inquit ... ... nihil scire didicistis. Tum ego, Qui ... Cotta viderit: tu autem nolo existim... rem huic venisse, sed auditorem, et q... m, libero judicio, nulla ejusmodi adstric... te, ut mihi, velim, nolim, sit certa quaed... tentia.

VIII. Tum Velleius fidenter sane, ut ... il tam verens quam ne dubitare aliqu... etur: tanquam modo ex deorum con... icuri intermundiis descendisset: Aud... n futiles commentitiasque sententias, n... lificatoremque mundi, Platonis de Tim... c anum fatidicam Stoicorum πρόνοιαν, q... et Providentiam dicere: neque vero n... m, animo et sensibus praeditum, rotunc... m, volubilem deum: portenta et mirac... ... philosophorum, sed somnianti...

ris quidem, quod, qui non modo natum mundum introduxerit, sed etiam manu paene factum, is eum dixerit fore sempiternum. Hunc censes primis, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quidquam, quod ortum sit, putet aeternum esse posse? Quae est enim coagmentatio non dissolubilis? Aut quid est, cujus principium aliquod sit, nihil sit extremum? Pronoea vero si vestra est, Lucili, eadem; requiro, quae paulo ante, ministros, machinas, omnem totius operis designationem atque apparatum: sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonicus deus, sempiternum?

IX. Ab utroque autem sciscitor, cur mundi aedificatores repente exstiterint; innumerabilia ante secula dormierint. Non enim si mundus nullus erat, secula non erant. Secula nunc dico, non ea, quae dierum noctiumque numero, annuis cursibus, conficiuntur; nam fateor ea sine mundi conversione effici non potuisse. Sed fuit quaedam ab infinito tempore aeternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur: spatio tamen, qualis ea fuerit, intelligi non potest; quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cum tempus esset. Isto igitur tam immenso spatio quaero, Balbe, cur Pronoea vestra cessaverit. Laboremne fugiebat? At iste nec attingit deum, nec erat ullus, cum omnes naturae numini divino, coelum, ignes, terrae, maria parerent. Quid autem erat, quod concupisceret deus mundum signis et luminibus, tanquam aedilis, ornare? Si ut deus ipse melius habitaret: antea videlicet tempore infinito in tenebris, tanquam in gurgustio, habitaverat. Post autem varietatene eum delectari putamus, qua coelum, et terras, exornatas videmus? Quae ista potest esse oblectatio deo? Quae si esset, non ea tamdiu carere potuisset.

t: miserius enim stultitia quid possidere...
ıde quod ita multa sunt incommoda in vit
ientes commodorum compensatione lenian
vitare venientia possint, nec ferre praese
X. Qui vero mundum ipsum animantem
ıque esse dixerunt, nullo modo viderunt aı
am, intelligentes in quam figuram cadere
quo dicam equidem paulo post. Nunc au
us admirabor eorum tarditatem, qui ani
mortalem, et eundem beatum, rotundum
t, quod ea forma ullam neget esse pul
ıto. At mihi vel cylindri, vel quadrati,
. pyramidis videtur esse formosior. Qı
buitur vita ista rotundo deo? Nempe u
ate contorqueatur, cui par nulla ne cogitaı
ssit. In qua non video, ubinam mens co
ta beata possit insistere. Quodque in n(
re. si minima ex parte significetur, moles

dixit esse initium rerum: deum autem eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret. Si dii possunt esse sine sensu et mente, cur aquae adjunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore?

Anaximandri autem opinio est, nativos esse deos, longis intervallis orientes occidentesque, eosque innumerabiles esse mundos. Sed nos deum, nisi sempiternum, intelligere qui possumus?

Post Anaximenes aëra deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, et infinitum, et semper in motu: quasi aut aër sine ulla forma deus esse possit, cum praesertim deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat: aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur.

XI. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem et modum mentis infinitae vi ac ratione designari et confici voluit: in quo non vidit, neque motum sensui junctum et continentem in infinito ullum esse posse: neque sensum omnino, quo non ipsa natura pulsa sentiret. Deinde si mentem istam quasi animal aliquod esse voluit, erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur. Quid autem interius mente? Cingatur igitur corpore externo. Quid quoniam non placet, aperta simplexque mens, nulla re adjuncta, quae sentire possit, fugere intelligentiae nostrae vim et notionem videtur.

Crotoniates autem Alcmaeo, qui soli et lunae reliquisque sideribus, animoque praeterea, divinitatem dedit, non sensit, sese mortalibus rebus immortalitatem dare.

Nam Pythagoras, qui censuit, animum esse per naturam rerum omnem intentum et commeantem, ex *quo nostri* animi carperentur, non videt distractione humanorum animorum discerpi et lacerari

ı um Xenophanes, qui, mente adjunctam, ...
ɜa, quod esset infinitum, deum voluit esse
nte item reprehenditur, ut caeteri : de :
;em vehementius, in qua nihil neque senti
: conjunctum potest esse.

Nam Parmenides commentitium quiddan
ıilitudine efficit : Stephanen appellat, con
lore lucis orbem, qui cingit coelum ; quen
ım. In quo neque figuram divinam, nequ
isquam suspicari potest. Multa ejusdem
ippe qui bellum, qui discordiam, qui cup
ɜteraque generis ejusdem ad deum revoc
l morbo, vel somno, vel oblivione, vel
lentur. Eademque de sideribus ; quae r
n in alio, in hoc omittantur.

XII. Empedocles autem multa alia pe
orum opinione turpissime labitur. Qua
,turas, ex quibus omnia constare vult, di

nonne deum omnino ita tollit, ut nullam opinionem ejus reliquam faciat.

Quid aër, quo Diogenes Apolloniates utitur deo, quem sensum habere potest, aut quam formam dei ?

Jam de Platonis inconstantia longum est dicere : qui in Timaeo patrem hujus mundi nominari neget posse : in Legum autem libris, quid sit omnino deus, inquiri oportere non censeat. Quod vero sine corpore ullo deum vult esse, ut Graeci dicunt ἀσώματον : id quale esse possit, intelligi non potest. Careat enim sensu necesse est, careat etiam prudentia, careat voluptate : quae omnia una cum deorum notione comprehendimus. Idem et in Timaeo dicit et in Legibus, et mundum deum esse, et coelum, et astra, et terram, et animos, et eos, quos majorum institutis accepimus : quae et per se sunt falsa perspicue, et inter sese vehementer repugnantia.

Atque etiam Xenophon paucioribus verbis eadem fere peccat. Facit enim in iis, quae a Socrate dicta retulit, Socratem disputantem, formam dei quaeri non oportere : eundemque et solem et animam deum dicere : et modo unum, tum autem plures deos. Quae sunt iisdem in erratis ferre, quibus ea, quae de Platone dicimus.

XIII. Atque etiam Antisthenes in eo libro, qui Physicus inscribitur, populares deos multos, naturalem unum esse dicens, tollit vim et naturam deorum. Nec multo secus Speusippus, Platonem avunculum subsequens, et vim quandam dicens, qua omnia regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur cognitionem deorum.

Aristoteles quoque in tertio de Philosophia libro multa turbat, a magistro Platone non dissentiens. Modo enim menti tribuit omnem divinitatem : modo mundum ipsum deum dicit esse : modo quendam

Cum autem sine corpore idem vult esse de[illegible] illum sensu privat, etiam prudentia. Q[illegible] modo mundus moveri carens corpore; aut semper se movens, esse quietus et beatus p[illegible]

Nec vero ejus condiscipulus Xenocrates [illegible] nere prudentior: in cujus libris, qui sunt [illegible] deorum, nulla species divina describitur. [illegible] octo esse dicit: quinque eos, qui in stellis minantur: unum, qui ex omnibus sideribus fixa coela sunt, ex dispersis quasi membri[illegible] sit putandus deus: septimum, solem adjun[illegible] vamque, lunam: qui quo sensu beati esse p[illegible] telligi non potest.

Ex eadem Platonis schola Ponticus [illegible] puerilibus fabulis refersit libros: et tan[illegible] mundum, tum mentem divinam esse putat bus etiam stellis divinitatem tribuit, sensu [illegible] et ejus formam mutabilem esse vult

vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria. Quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non possumus. Deum autem animantem certe volumus esse. Atque hic idem alio loco aethera deum dicit: si intelligi potest nihil sentiens deus, qui nunquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in votis. Aliis autem libris rationem quandam, per omnium naturam rerum pertinentem, ut divinam esse affectam putat. Idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumque mutationibus. Cum vero Hesiodi Theogoniam interpretatur, tollit omnino insitas praeceptasque cognitiones deorum. Neque enim Jovem, neque Junonem, neque Vestam, neque quenquam qui ita appellatur, in deorum habet numero, sed rebus inanimis atque mutis per quandam significationem haec docet tributa nomina. Cujus discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est: qui neque formam dei intelligi posse censeat, neque in diis sensum esse dicat: dubitetque omnino, deus animans, necne sit.

Cleanthes autem, qui Zenonem audivit una cum eo, quem proxime nominavi, tum ipsum mundum deum dicit esse: tum totius naturae menti atque animo tribuit hoc nomen: tum ultimum et altissimum, atque undique circumfusum, et extremum, omnia cingentem atque complexum ardorem, qui aether nominetur, certissimum deum judicat. Idemque, quasi delirans, in iis libris, quos scripsit contra voluptatem, tum fingit formam quandam et speciem deorum, tum divinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse divinius. Ita fit, ut deus ille, quem mente noscimus, atque in animi notione, tanquam in vestigio, volumus reponere, nusquam prorsus appareat.

XV. At Perseus, ejusdem Zenonis auditor, eos

.e deletos reponere in ...
, futurus in luctu?

ım vero Chrysippus, qui Stoicorum som
rrimus habetur interpres, magnam turba
at ignotorum deorum, atque ita ignotor
ne conjectura quidem informare possimu
ıs nostra quidvis videatur cogitatione pc
gere. Ait enim, vim divinam in ratione
m, et universae naturae animo atque mer
ıque mundum deum dicit esse, et ejus a
ıem universam: tum ejus ipsius principat
mente et ratione versetur, communemqu
uram universa atque omnia continenter
alem umbram, et necessitatem rerum fut
ıem praeterea, et eum, quem antea dixi,
m ea, quae natura fluerent, atque manare
uam, et terram, et aëra; solem, lunan
ıiversitatemque rerum, qua omnia contir
... mortalitat

quidem in primo libro de Natura Deorum. In secundo autem vult Orphei, Musaei, Hesiodi, Homerique fabellas accommodare ad ea, quae ipse primo libro de diis immortalibus dixerit: ut etiam veterrimi poëtae, qui haec ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerva, partum Jovis, ortumque virginis ad physiologiam traducens, disjungit a fabula.

XVI. Exposui fere non philosophorum judicia, sed delirantium somnia. Nec enim multo absurdiora sunt ea, quae, poëtarum vocibus fusa, ipsa suavitate nocuerunt: qui et ira inflammatos, et libidine furentes induxerunt deos: feceruntque, ut eorum bella, pugnas, praelia, vulnera viderimus; odia praeterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortalesque ex immortali procreatos. Cum poëtarum autem errore conjungere licet portenta Magorum, Aegyptiorumque in eodem genere dementiam: tum etiam vulgi opiniones, quae in maxima inconstantia, veritatis ignoratione, versantur.

Ea qui consideret quam inconsulte ac temere dicantur, venerari Epicurum, et in eorum ipsorum numero, de quibus haec quaestio est, habere debeat. Solus enim vidit, primum, esse deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quae est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum? quam appellat πρόληψιν Epicurus, id est, anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quidquam, nec quaeri, nec disputari *potest.* Cujus rationis vim, atque utilitatem ex illo

Epicuri, "de regula, et judicio," volumine
nus.

II. Quod igitur fundamentum hujus quaestio-
id præclare jactum videtis. Cum enim non
o aliquo, aut more, aut lege sit opinio consti-
aneatque ad unum omnium firma consensio:
i necesse est, esse deos, quoniam insitas eorum,
tius innatas cognitiones habemus. De quo
omnium natura consentit, id verum esse ne-
st. Esse igitur deos confitendum est. Quod
m fere constat inter omnes non philosophos so-
sed etiam indoctos: fateamur constare illud
hanc nos habere sive anticipationem, ut ante
ve praenotionem deorum. Sunt enim rebus
nova ponenda nomina, ut Epicurus ipse
ψιν appellavit, quam antea nemo eo verbo
arat. Hanc igitur habemus, ut deos beatos et

[redacted]

dam opinionem, inquirit animus et formam, et vitam, et actionem mentis, atque agitationem in deo.

XVIII. Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. Nam a natura habemus omnes omnium gentium speciem nullam aliam, nisi humanam, deorum. Quae enim alia forma occurrit unquam aut vigilanti cuiquam, aut dormienti? Sed, ne omnia revocentur ad primas notiones, ratio hoc idem ipsa declarat. Nam cum praestantissimam naturam, vel quia beata est, vel quia sempiterna, convenire videatur eandem esse pulcherrimam; quae compositio membrorum, quae conformatio lineamentorum, quae figura, quae species, humana potest esse pulchrior? Vos quidem, Lucili, soletis, (nam Cotta meus modo hoc, modo illud) cum artificium effingitis, fabricamque divinam, quam sint omnia in hominis figura non modo ad usum, verum etiam ad venustatem apta, describere. Quod si omnium animantium formam vincit hominis figura, deus autem animans est: ea figura profecto est, quae pulcherrima sit omnium. Quoniamque deos beatissimos esse constat, beatus autem esse sine virtute nemo potest, nec virtus sine ratione constare, nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura; hominis esse specie deos confitendum est.

Nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus: nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem. Haec quanquam et inventa sunt acutius, et dicta subtilius ab Epicuro, quam ut quivis ea possit agnoscere: tamen, fretus intelligentia vestra, dissero brevius, quam causa desiderat. Epicurus autem, qui res occultas et penitus abditas non modo viderit animo, sed etiam sic tractet, ut manu, docet eam esse vim et naturam *deorum*, ut primum non sensu, sed mente cernatur *nec soliditate* quadam, nec ad numerum, ut ea, q

am mmxamque ....
sit et beata natura et aeterna.
:IX. Summa vero vis infinitatis magna
:i contemplatione dignissima est: in qua
›sse est, eam esse naturam, ut omnia omn
is paria respondeant. Hanc Ἰσονομίαν
curus; id est, aequabilem tributionem.
ur illud efficitur, si mortalium tanta m
esse immortalium non minorem: et si, c
mant, innumerabilia sint, etiam ea, quae
it, infinita esse debere. Et quaerere a no
soletis, quae vita deorum sit, quaeque al
ur aetas. Ea videlicet, qua nihil beati
nibus bonis affluentius cogitari potest
m agit: nullis occupationibus est im
lla opera molitur: sua sapientia et virtut
bet exploratum, fore se semper tum in
m in aeternis voluptatibus.
... dixerimus:

nerum ponimus. Docuit enim nos idem, qui caetera, natura effectum esse mundum: nihil opus fuisse fabrica; tamque eam rem esse facilem, quam vos effici negatis sine divina posse solertia, ut innumerabiles natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit, non videtis: ut tragici poëtae, cum explicare argumenti exitum non potestis, confugitis ad deum. Cujus operam profecto non desideraretis, si immensam et interminatam in omnes partes magnitudinem regionum videretis: in quam se injiciens animus et intendens, ita late longeque peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi videat, in qua possit insistere. In hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium volitat atomorum: quae, interjecto inani, cohaerescunt tamen inter se, et aliae alias apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur hae rerum formae atque figurae, quas vos effici posse sine follibus et incudibus non putatis. Itaque imposuistis in cervicibus nostris sempiternum dominum, quem dies et noctes timeremus. Quis enim non timeat omnia providentem, et cogitantem, et animadvertentem, et omnia ad se pertinere putantem, curiosum, et plenum negotii deum?

Hinc vobis existit primum illa fatalis necessitas, quam Εἱμαρμένην dicitis; ut, quidquid accidat, id ex aeterna veritate, causarumque continuatione fluxisse dicatis. Quanti autem haec philosophia aestimanda est, cui, tanquam aniculis, et iis quidem indoctis, fato fieri videantur omnia? Sequitur μαντική vestra, quae Latine divinatio dicitur: qua tanta imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut haruspices, augures, harioli, vates, et conjectores nobis *essent colendi.*

His terroribus ab Epicuro soluti, et in libertate

dicendi ratio mihi habenda ... q...

XI. Tum Cotta comiter, ut solebat, Atqui ei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sane ex audire potuisses. Mihi enim non tam tem venire solet, quare verum sit aliquid e falsum. Idque cum saepe, tum, cum paulo ante, contigit. Roges me quale naturam esse ducam: nihil fortasse resp ere, putemne talem esse, qualis modo a t ta: nihil dicam mihi videri minus. Se m aggrediar ad ea, quae a te disputata sur dicam quid sentiam. Saepe enim de L. iliari tuo illo, videor audisse, cum te tog is sine dubio anteferret, et paucos tecum e Graecia compararet. Sed, quod ab e e diligi intelligebam, arbitrabar illum pr olentiam id uberius dicere. Ego aute

idem modo, cum te audirem, accidebat, ut moleste ferrem, tantum ingenium (bona venia me audies) in tam leves, ne dicam in tam ineptas, sententias incidisse. Nec ego nunc ipse aliquid afferam melius. Ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus; et maxime in physicis, quid non sit, citius, quam quid sit, dixerim.

XXII. Roges me, quid aut quale sit deus; auctore utar Simonide: de quo cum quaesivisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi causa sibi unum diem postulavit. Cum idem ex eo postridie quaereret, biduum petivit. Cum saepius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita faceret: "quia, quanto," inquit, "diutius considero, tanto mihi res videtur obscurior." Sed Simonidem arbitror, (non enim poëta solum suavis, verum etiam caeteroqui doctus, sapiensque traditur) quia multa venirent in mentem acuta atque subtilia, dubitantem, quid eorum esset verissimum, desperasse omnem veritatem.

Epicurus vero tuus (nam cum illo malo dissere, quam tecum) quid dicit, quod non modo philosophia dignum esset, sed mediocri prudentia?

Quaeritur primum in ea quaestione, quae est de natura deorum, sintne dii, necne sint. Difficile est negare; credo, si in concione quaeratur; sed in hujusmodi sermone, et consessu, facillimum. Itaque ego ipse pontifex, qui caeremonias religionesque publicas sanctissime tuendas arbitror, is hoc, quod primum est, esse deos, persuaderi mihi non opinione solum, sed etiam ad veritatem plane velim. Multa enim occurrunt, quae conturbent, ut interdum nulli esse videantur. Sed vide, quam tecum agam liberaliter. *Quae communia sunt vobis cum caeteris philosophis non attingam,* ut hoc ipsum; placet enim omnibus

mihique ipsi in primis, deos esse. Itaque non
o. Rationem tamen eam, qua a te affertur, non
firmam puto.

XIII. Quod enim omnium gentium generumque
nibus ita videretur, id satis magnum esse argu-
tum dixisti, cur esse deos confiteremur. Quod
leve per se, tum etiam falsum est. Primum enim
notae tibi sunt opiniones nationum? Equidem
ror multas esse gentes sic immanitate efferatas, ut
eas nulla suspicio deorum sit. Quid? Dia-
, atheos qui dictus est, posteaque Theodorus,
e aperte deorum naturam sustulerunt? nam
erites quidem Protagoras, cujus a te modo men-
icta est, sophistes temporibus illis vel maximus
in principio libri sui sic posuisset, "De diis neque
nt, neque ut non sint, habeo dicere," Athenien-
jussu urbe atque agro est exterminatus, librique

citur, effingis atque efficis,) quae primum nullae sunt. Nihil est enim, quod vacet corpore: corporibus autem omnis obsidetur locus: ita nullum inane, nihil esse individuum potest.

XXIV. Haec ego nunc physicorum oracula fundo: vera, an falsa, nescio: sed veri tamen similiora quam vestra. Ista enim flagitia Democriti, sive etiam ante Leucippi, esse corpuscula quaedam laevia, alia aspera, rotunda alia, partim autem angulata, curvata quaedam et quasi adunca: ex his effectum esse coelum atque terram, nulla cōgento natura, sed concursu quodam fortuito. Hanc tu opinionem, C. Vellei, usque ad hanc aetatem perduxisti; priusque te quis de omni vitae statu, quam de ista auctoritate dejecerit. Ante enim judicasti, Epicureum te esse oportere, quam ista cognovisti. Ita necesse fuit aut haec flagitia concipere animo, aut susceptae philosophiae nomen amittere. Quid enim mereas, ut Epicureus esse desinas? Nihil equidem, inquis, ut rationem vitae beatae, veritatemque deseram. Ista igitur est veritas? Nam de vita beata nihil repugno; quam tu ne in Deo quidem esse censes, nisi plane otio langueat. Sed ubi est veritas? in mundis, credo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, aliis nascentibus, aliis cadentibus: an in individuis corpusculis, tam praeclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meae, qua tecum paulo ante uti coeperam, plura complector. Concedam igitur, ex individuis constare omnia. Quid ad rem? Deorum enim natura quaeritur.

Sint sane ex atomis. Non igitur aeterni. Quod enim ex atomis sit, id natum aliquando sit. Si natum, nulli dii ante quam nati. Et, si ortus est deorum, interitus sit necesse est, ut tu paulo ante de Platonis mundo disputabas. Ubi igitur illud vestrum

ıt satius fuerit illud ipsum, de quo ambige
:edere, quam tam impudenter resistere.
:urus, cum videret, si atomi ferrentur in l
'iorem suopte pondere, nihil fore in nostra
ꞁuod esset earum motus certus et necess
'enit quo modo necessitatem effugeret; qı
et Democritum fugerat. Ait atomum, cu
t gravitate directo deorsum feratur, decli
ılum. Hoc dicere turpius est, quam illud,
ıon posse defendere. Idem facit contra d
quibus cum traditum sit, in omnibus disjuı
ı quibus, "aut etiam aut non," poneretı
rum verum esse; pertimuit, ne, si conce
ujusmodi aliquid, "Aut vivet cras, aut
'picurus," alterutrum fieret necessarium: t
aut etiam, aut non," negavit esse ne
!uo quid dici potest obtusius? Urgebat
enonem, cum ipse falsa omnia diceret, qua

cum haruspicem viderit. Hoc mirabilius, quod vos inter vos risum tenere possitis. "Non est corpus, sed quasi corpus." Hoc intelligerem, quale esset, si id in ceris fingeretur, aut fictilibus figuris: in deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum. Ne tu quidem, Vellei: sed non vis fateri. Ista enim a vobis quasi dictata redduntur, quae Epicurus oscitans hallucinatus est, cum quidem gloriaretur, ut videmus in scriptis, se magistrum habuisse nullum. Quod, et non praedicanti, tamen facile quidem crederem; sicut mali aedificii domino glorianti, se architectum non habuisse. Nihil enim olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne e puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem audire potuit; quem virum! dii immortales! et sunt qui putent audivisse: ipse non vult. Credo plus nemini. Pamphilum quendam, Platonis auditorem, ait a se Sami auditum. Ibi enim adolescens habitabat cum patre et fratribus, quod in eam pater ejus Neocles agripeta venerat: sed, cum agellus eum non satis aleret, ut opinor, ludimagister fuit. Sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid unquam didicisse videatur. In Nausiphane Democriteo tenetur: quem cum a se non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui si haec Democritea non audisset, quid audierat? quid est in physicis Epicuri non a Democrito? nam etsi quaedam commutavit, ut, quod paulo ante de inclinatione atomorum dixi; tamen pleraque dicit eadem; atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, interitus, omnia fere, quibus naturae ratio continetur.

Nunc istud "quasi corpus," et "quasi sanguinem," quid *intelligis*? ego enim scire te ista melius, quam *me, non fateor* solum, sed etiam facile patior. Cum

inter nos licet, ne tu quidem intelligis.

XXVII. Illud video pugnare te, spe
dam sit deorum, quae nihil concreti hal
lidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitq
perlucida. Dicemus ergo idem, quo
Coa: corpus illud non est, sed simile
ille fusus et candore mixtus rubor, san
quaedam sanguinis similitudo: sic in
non res, sed similitudines rerum esse.

Fac, id, quod ne intelligi quidem pot
persuasum: cedo mihi istorum adumb
rum lineamenta, atque formas. Non d
copia rationum, quibus docere velitis, l
formas deorum: primum, quod ita sit
anticipatumque mentibus nostris, ut ho
deo cogitet, forma occurrat humana: dei
niam rebus omnibus excellat natura d
quoque esse pulcherrima debeat: nec

dem poëtae, pictores, opifices. Erat enim non facile, agentes aliquid et molientes deos in aliarum formarum imitatione servare. Accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulchrius videatur. Sed tu hoc, physice, non vides, quam blanda conciliatrix, et quasi sui sit lena natura? An putas ullam esse terra marique belluam, quae non sui generis bellua maxime delectetur? Quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equae contrectatione, equus vaccae? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suae? Quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura praescripsit, ut nihil pulchrius quam hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putaremus? Quid censes, si ratio esset in belluis? non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse?

XXVIII. At mehercule ego (dicam enim, ut sentio) quamvis amem ipse me, tamen non audeo dicere, pulchriorem esse me quam ille fuerit taurus, qui vexit Europam. Non enim hoc loco de ingeniis, aut de orationibus nostris, sed de specie figuraque quaeritur. Quod si fingere nobis et jungere formas velimus: qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus invehens belluis adjunctis humano corpori, nolis esse? Difficili in loco versor. Est enim vis tanta naturae, ut homo nemo velit nisi hominis similis esse. Et quidem formica formicae. Sed tamen cujus hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cum essem, e gregibus epheborum vix singuli reperiebantur. Video, quid arriseris: sed tamen ita se res habet. Deinde nobis, qui, concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam vitia saepe jucunda sunt. Naevus in articulo pueri delectat *Alcaeum*. At est corporis macula, naevus: *illi tamen hoc lumen* videbatur. Q. Catulus, hujus

Huic, deo pulchrior: at erat, sicut hod sissimis oculis. Quid refert? si hoc ips et venustum videbatur.

XXIX. Redeo ad deos. Ecquos si bones, at paetulos esse arbitramur? E habere? Ecquos silos, flaccos, frontoı quae sunt in nobis? An omnia emen Detur id vobis. Num etiam est una oı Nam si plures; aliam esse alia pulchı est. Igitur aliquis non pulcherrimus omnium facies est, florere in coelo Acad est. Si enim nihil inter deum et deum est apud deos cognitio, nulla perceptio.

Quid, si etiam, Vellei, falsum illu nullam aliam nobis de deo cogitantibus hominis, occurrere? Tamenne ista ja fendes? Nobis fortasse sic occurrit,

gyptio. Quid igitur censes? Apim illum, sanctum Aegyptiorum bovem, nonne deum videri Aegyptiis? Tam hercle, quam tibi illam nostram Sospitam, quam tu nunquam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At non est talis Argia, nec Romana Juno. Ergo alia species Junonis Argivis, alia Lanuvinis. Et quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Jovis.

XXX. Non pudet igitur physicum, id est, speculatorem venatoremque naturae, ab animis consuetudine imbutis, petere testimonium veritatis? Isto enim modo dicere licebit, Jovem semper barbatum, Apollinem semper imberbem, caesios oculos Minervae, caeruleos esse Neptuni. Et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcamenes: in quo stante atque vestito leviter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus deum, quoniam de Vulcano sic accepimus.

Age, et his vocabulis deos esse facimus, quibus a nobis nominantur. At primum, quot hominum linguae, tot nomina deorum. Non enim, ut tu Velleius, quocumque veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. Deinde, nominum non magnus numerus, ne in pontificiis quidem nostris: deorem autem innumerabilis. An sine nominibus sunt? Istud quidem ita vobis dicere necesse est: quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina?

Quam bellum erat, Vellei, confiteri potius nescire quod nescires, quam ista effutientem nauseare, atque ipsum sibi displicere? An tu mei similem putas esse, aut tui, deum? Profecto non putas. Quid ergo? Solem dicam, aut lunam, aut coelum, deum? Ergo

signa numerantes ; quanquam video nonn
Epicurum, ne in offensionem Atheniensi
verbis reliquisse deos, re sustulisse. Ita
selectis ejus brevibusque sententiis, qua
κυρίας δόξας, haec, ut opinor, prima ser
" quod beatum et immortale est, id nec
exhibet cuiquam negotium."

XXXI. In hac ita exposita sententia, si
istiment, quod ille inscitia plane loquendi
cisse consulto. De homine minime vafro
timant. Dubium est enim, utrum dicat
beatum et immortale, an, si quod sit, id e
tale. Non animadvertunt, hic eum aml
tum esse : sed multis aliis locis, et illum,
dorum tam aperte, quam paulo ante te. Ill
esse putat : nec quemquam vidi, qui magi
timenda esse negaret, timeret ; mortem di
Quibus mediocres homines non ita valde

solis num quidnam, aut lunae, aut quinque errantium siderum simile vidisti? Sol, duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit. Hujus hanc lustrationem, ejusdem incensa radiis, menstruo spatio luna complet. Quinque autem stellae, eundem orbem tenentes, aliae propius a terris, alia remotius, ab iisdem principiis, disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. Num quid tale, Epicure, vidisti? Ne sit igitur sol, ne luna, ne stellae: quoniam nihil esse potest, nisi quod attigimus, aut vidimus. Quid? deum ipsum numne vidisti? cur igitur credis esse? Tollamus ergo omnia, quae aut historia nobis, aut ratio, nova affert. Ita sit, ut Mediterranei mare esse non credant. Quae sunt tantae animi angustiae, ut, si Seriphi natus esses, nec unquam egressus ex insula, in qua lepusculos vulpeculasque saepe vidisses, non crederes leones et pantheras esse, cum tibi, quales essent, diceretur: si vero de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares?

XXXII. Et tu quidem, Vellei, non vestro more, sed dialecticorum, (quae funditus gens vestra non novit) argumenti sententiam conclusisti. Beatos esse deos sumpsisti. Concedimus. Beatum autem sine virtute neminem esse posse. Id quoque damus, et libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse. Conveniat id quoque necesse est. Adjungis, nec rationem esse, nisi in hominis figura. Quem tibi hoc daturum putas? Si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc pervenire? Sumpsisses tuo jure. Quid autem est istuc gradatim? Nam a beatis ad virtutem, a virtute ad rationem video te venisse gradibus. A ratione ad humanam figuram quo modo accedis? Praecipitare istuc quidem est, non descendere.

Nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus deos

immortales. Non ergo illorum hum nostra divina dicenda est. Verum h voletis: illud quaero, quae fuerit tanta enim in rerum natura ratione factum es tamen quis iste tantus casus? unde t cursus atomorum, ut repente homine ma nascerentur? Semina deorum dec in terras putamus, et sic homines patr titisse? Vellem diceretis: deorum co noscerem non invitus. Nihil tale dici esse factum, ut deorum similes essem argumenta quaerenda sunt, quibus h Utinam tam facile vera invenire possen convincere!

XXXIII. Etenim enumerasti men piose (ut mihi quidem admirari libere esse Romano tantam scientiam) usque

bebit igitur linguam deus, et non loquetur: dentes, palatum, fauces, nullum ad usum: quaeque procreationis causa natura corpori affinxit, ea frustra habebit deus: nec externa magis, quam interiora, cor, pulmones, jecur, caetera: quae, detracta utilitate, quid habent venustatis? quandoquidem haec esse in deo propter pulchritudinem vultis.

Istisne fidentes somniis non modo Epicurus, et Metrodorus, et Hermachus contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemque dixerunt, sed meretricula etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausa sit? scito illa quidem sermone, et Attico; sed tamen. Tantum Epicuri hortus habuit licentiae! et soletis queri. Zeno quidem etiam litigabat. Quid dicam Albutium? Nam Phaedro nihil elegantius, nihil humanius: sed stomachabatur senex, si quid asperius dixeram. Cum Epicurus contumeliosissime Aristotelem vexaverit: Phaedoni Socratico turpissime maledixerit: Metrodori, sodalis sui, fratrem, Timocratem, quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis voluminibus conciderit: in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit ingratus: Nausiphanem, magistrum suum, a quo nihil didicerat, tam male acceperit.

XXXIV. Zeno quidem non eos solum, qui tum erant, Apollodorum, Syllum, caeteros, figebat maledictis; sed Socratem ipsum, parentem philosophiae, Latino verbo utens, scurram Atticum fuisse dicebat: Chrysippum nunquam nisi Chesippum vocabat. Tu ipse paulo ante, cum tanquam senatum philosophorum recitares, summos viros desipere, delirare, dementes esse dicebas. Quorum si nemo verum vidit de natura deorum, verendum est, ne nulla sit omnino. Nam ista, quae vos dicitis, sunt tota commentitia, vix digna lucubratione anicularum. Non enim sentitis quam multa vobis suscipienda sint, si impetraveritis

Equidem mirari satis non possum,
opiniones vester illo princeps venerit.
non desinitis, retinendum hoc esse, d
immortalisque sit. Quid autem obste
sit beatus, si non sit bipes? Aut ista
sive beatitudo dicenda est, (utrumque o
sed usu mollienda nobis verba sunt) ve
cumque est, cur aut in solem illum,
mundum, aut in aliquam mentem aete
membrisque corporis vacuam, cadere
Nihil aliud dicis, nisi, nunquam vidi sol
dum beatum. Quid? Mundum, prae
quamne vidisti? Negabis. Cur igitur
millia esse mundorum, sed innumerabi
dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ra
bit, cum praestantissima natura quaeratu
ta et aeterna, quae sola divina natura s
mortalitate vincimur ab

Ipsa vero quam nihil ad rem pertinet, quae vos delectat maxime, similitudo? Quid? Canis nonne similis lupo? Atque, ut Ennius,

"Simia quam similis, turpissima bestia, nobis."

At mores in utroque dispares. Elephanto bellaarum nulla prudentior. At figura quae vastior? De bestiis loquor. Quid? Inter ipsos homines nonne et simillimis formis dispares mores, et moribus figura dissimilis? Etenim si semel, Vellei, suscipimus genus hoc argumenti, attende quo serpat. Tu enim sumebas, nisi in hominis figura rationem inesse non posse: sumet alius, nisi in terrestri: nisi in eo, qui natus sit: nisi in eo, qui adoleverit: nisi in eo, qui didicerit: nisi in eo, qui ex animo constet, et corpore caduco et infirmo: postremo, nisi in homine atque mortali. Quod si in omnibus his rebus obsistis, quid est, quod te una forma conturbet? His enim omnibus, quae proposui, adjunctis, in homine rationem esse et mentem videbas. Quibus detractis, deum tamen nosse te dicis, modo lineamenta maneant. Hoc est non considerare, sed quasi sortiri, quid loquare. Nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, sed etiam in arbore, quidquid supervacaneum sit, aut usum non habeat, obstare. Quam molestum est uno digito plus habere? Quid ita? Quia nec speciem, nec usum alium quinque desiderant. Tuus autem deus non digito uno redundat, sed capite, collo, cervicibus, lateribus, alvo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. Si ut immortalis sit, quid haec ad vitam membra pertinent? Quid ipsa facies? Magis illa, cerebrum, cor, pulmones, jecur: haec enim sunt domicilia vitae. Oris *quidem habitus* ad vitae firmitatem nihil pertinet.

XXXVI. At eos vituperabas, qui ex operibu

.. .., moveret, regeret, gubernaret. Q
errant a conjectura, video tamen quid
quod opus tandem magnum et egregi
effectum divina mente videatur ex qu
picere? Habebam, inquis, in animo
mationem quandam dei; et barbati
galeatae Minervae.

Num igitur esse tales putas? (
haec vulgus imperitorum! qui non n
hominis deo tribuunt, sed usum etiam
Dant enim arcum, sagittas, hastam, cl
nam, fulmen: et si, actiones quae sint
vident, nihil agentem tamen deum non
tare. Ipsi, qui irridentur, Aegyptii, :
am, nisi ob aliquam utilitatem, quam e
consecraverunt. Velut ibes maximam
tium conficiunt, cum sint aves excelsae
gidis, corneo pro.........

tione melius existimat. At ipsi tamen pueri, etiam cum cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: deum sic feriatum volumus cessatione torpere, ut, si se commoverit, vereamur ne beatus esse non possit. Haec oratio non modo deos spoliat motu et actione divina, sed etiam homines inertes efficit; si quidem agens aliquid, ne deus quidem, esse beatus potest.

Verum sit sane, ut vultis, deus, effigies hominis et imago. Quod ejus est domicilium? quae sedes? qui locus? quae deinde actio vitae? quibus rebus, id quod vultis, beatus est? utatur enim suis bonis oportet et fruatur, qui beatus futurus est. Nam locus quidem iis etiam naturis, quae sine animis sunt, suus est cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc inundet aqua; superior aëri, ignibus altissima ora reddatur. Bestiarum autem terrenae sunt aliae, partim aquatiles, aliae quasi ancipites, in utraque sede viventes: sunt quaedam etiam, quae igne nasci putentur, appareantque in ardentibus fornacibus saepe volitantes.

Quaero igitur, vester deus primum ubi habitet: deinde quae causa eum loco moveat, si modo movetur aliquando; postremo, cum hoc proprium sit animantium, ut aliquid appetant, quod sit naturae accommodatum; deus quid appetat: ad quam denique rem motu mentis ac rationis utatur: postremo, quo modo beatus sit, quo modo aeternus. Quidquid enim horum attigeris, ulcus est. Ita male instituta ratio exitum reperire non potest. Sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sensu: nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere, eamque esse ejus visionem, ut similitudine et transitione cernatur, neque deficiat unquam ex infinitis corporibus similium accessio: ex eoque fieri,

tauro, an de deo cogitemus? Omnei conformationem animi caeteri philosopl anem vocant: vos autem adventum in troitum imaginum dicitis. Ut igitur T cum videor concionantem in Capitolio Octavio deferentem sitellam, tum eum dico esse inanem: tu autem et Graccl imagines remanere, quae, in Capitolium rint, tum ad animum meum referantu fieri in deo, cujus crebra facie pellantu quo esse beati atque aeterni intelligantu

Fac imagines esse, quibus pulsentur a cies duntaxat objicitur quaedam: num beata sit? cur aeterna? Quae autem is vestrae, aut unde? A Democrito omnin tia. Sed et ille reprehensus a multis exitum reperitis: totaque res vacillat

Nam quid est ...

tum est, praesto est imago? quid, quod etiam ad dormientem veniunt invocatae?

XXXIX. Tota res, Vellei, nugatoria est. Vos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis. Tanta est impunitas garriendi. At quam licenter? "fluentium frequenter transitio fit visionum, ut e multis una videatur." Puderet me dicere non intelligere, si vos ipsi intelligeretis, qui ista defenditis. Quo modo enim probas, continenter imagines ferri? aut, si continenter, quo modo aeternae? "innumerabilitas," inquis, "suppeditat atomorum." Num eadem ergo ista facient, ut sint omnia sempiterna? confugis ad aequilibritatem: sic enim Ἰσονομίαν, si placet, appellemus: et ais, "quoniam si natura mortalis, immortalem etiam esse oportere." Isto modo, quoniam homines mortales sunt, sint aliqui immortales: et quoniam nascuntur in terra, nascantur et in aqua: et quia sunt quae interimant, sint quae conservent. Sint sane; sed ea conservent, quae sunt: deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies ex individuis quo modo corporibus oritur? quae etiam si essent, quae nulla sunt, pellere se ipsa, et agitari inter se concursu fortasse possent: formare, figurare, colorare, animare non possent. Nullo igitur modo immortalem deum efficitis.

XL. Videamus nunc de beato. Sine virtute certe nullo modo. Virtus autem actuosa: et deus vester nihil agens: expers virtutis igitur; ita, ne beatus quidem. Quae ergo vita? Suppeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interventu. Quorum tandem bonorum? Voluptatum, credo: nempe ad corpus pertinentium. Nullam enim novistis, nisi profectam a corpore et redeuntem ad corpus, animi voluptatem. Non arbitror te, Vellei, similem esse Epi-

quidem nectar, ambrosiam, epulas comp
Juventatem, aut Ganymedem pocula m
Tu autem, Epicure, quid facies? Nequ
habeat ista deus tuus, video: nec, quo n
Locupletior igitur hominum natura ad l
dum est, quam deorum, quod pluribu
fruitur voluptatum. At has levioris duci
quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc
sensibus adhibitur. Quousque ludis?
etiam noster ferre non poterat, asperna
moles et delicatas voluptates. Summa e
ria pronuntiabat pluribus Epicuri senten
verbis, quibus erant scriptae. Metrodo
est Epicuri collega sapientiae, multa i
recitabat. Accusat enim Timocratem, fr
Metrodorus, quod dubitet omnia, quae a
tam pertineant, ventre metiri: neque id

omni aeternitate, nisi, "Mihi pulchre est," et, "Ego beatus sum," cogitantem. Nec tamen video, quo modo non vereatur iste deus beatus, ne intereat, cum sine ulla intermissione pulsetur agiteturque incursione atomorum sempiterna, cumque ex ipso imagines semper affluant. Ita nec beatus est vester deus, nec aeternus.

At etiam de sanctitate, de pietate adversus deos, libros scripsit Epicurus. At quo modo in his loquitur? ut Coruncanium, aut Scaevolam, pontifices maximos, te audire dicas: non eum, qui sustulerit omnem funditus religionem: nec manibus, ut Xerxes, sed rationibus, deorum immortalium templa et aras everterit. Quid est enim, cur deos ab hominibus colendos dicas, cum dii non modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant? At est eorum eximia quaedam praestansque natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. An quidquam eximium potest esse in ea natura, quae, sua voluptate laetans, nihil nec actura sit unquam, neque agat, neque egerit? Quae porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid omnino, cujus nullum meritum sit, ei deberi potest? Est enim pietas justitia adversum deos; cum quibus quid potest nobis esse juris, cum homini nulla cum deo sit communitas? Sanctitas autem est scientia colendorum deorum: qui quamobrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec accepto ab iis nec sperato bono.

XLII. Quid est autem, quod deos veneremur propter admirationem ejus naturae, in qua egregium nihil videmus? Nam superstitione, quod gloriari soletis facile est liberari, cum sustuleris omnem vim deorum. Nisi forte Diagoram, aut Theodorum, qui *omnino deos esse* negabant,. censes superstitiosos esse *potuisse.* Ego ne Protagoram quidem: cui neutrum

officium religio duceret, nonne omnen funditus sustulerunt? Quid? Prodici ea, quae prodessent hominum vitae, de mero habita esse dixit, quam tandem re liquit? Quid? qui aut fortes, aut cl tentes viros tradunt post mortem ad eosque esse ipsos, quos nos colere, precari soleamus, nonne expertes sunt religionu quae ratio maxime tractata ab Euhemer noster et interpretatus et secutus est, pra Ennius. Ab Euhemero autem et mort rae demonstrantur deorum. Utrum igi firmasse religionem videtur, an penitus lisse? Omitto Eleusinam sanctam illa tam,

"Ubi initiantur gentes orarum ultim

prætereo Samothraciam, eaque,

gines, quae vel prodesse nobis solent, vel nocere: tum ingentes quasdam imagines, tantasque, ut universum mundum complectantur extrinsecus. Quae quidem omnia sunt patria Democriti, quam Democrito digniora. Quis enim istas imagines comprehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu, aut religione dignas judicare?

Epicurus vero ex animis hominum extraxit radicitus religionem, cum diis immortalibus et opem et gratiam sustulit. Cum enim optimam et praestantissimam naturam dei dicit esse, negat idem esse in deo gratiam; tollit id, quod maxime proprium est optimae praestantissimaeque naturae. Quid enim est melius, aut quid praestantius bonitate et beneficentia? qua cum carere deum vultis, neminem deo nec deum nec hominem carum, neminem ab eo amari, neminem diligi vultis. Ita fit, ut non modo homines a diis, sed ipsi dii inter se ab aliis alii negligantur.

XLIV. Quanto Stoici melius, qui a vobis reprehenduntur? Censent autem, sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos. Nihil est enim virtute amabilius: quam qui adeptus erit, ubicumque erit gentium, a nobis diligetur. Vos autem quid mali datis, cum in imbecillitate gratificationem et benevolentiam ponitis? Ut enim omittam vim et naturam deorum, ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent futuros beneficos et benignos fuisse. Nulla est caritas naturalis inter bonos? Carum ipsum verbum est amoris: ex quo amicitiae nomen est ductum: quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus; non erit ista amicitia, sed mercatura quaedam utilitatum suarum. Prata, et arva, et pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur. Hominum

mur ab homine non tam faceto, quam a
licentiam libero. Quae enim potest ess
si dii humana non curant? quae autem a
tura, nihil curans? Verius est igitur nir
quod familiaris omnium nostrûm Posidon
in libro quinto de natura deorum, nullo
Epicuro videri; quaeque is de diis immor
erit, invidiae detestandae gratia dixisse.
tam desipiens fuisset, ut homunculi sim
fingeret, lineamentis duntaxat extremis,
solido; membris hominis praeditum or
membrorum ne minimo quidem; exilem
atque perlucidum, nihil cuiquam tribue
gratificantem, omnino nihil curantem, nil
Quae natura primum nulla esse potest: i
Epicurus re tollit, oratione relinquit deo
si maxime talis est deus, ut nulla gratia

M. TULLII CICERONIS

DE

NATURA DEORUM,

AD M. BRUTUM,

LIBER SECUNDUS.

I. QUAE cum Cotta dixisset, tum Velleius, Nae ego, inquit, incautus, qui cum Academico, et eodem rhetore congredi conatus sum. Nam neque indisertum Academicum pertimuissem, nec sine ista philosophia rhetorem, quamvis eloquentem: neque enim flumine conturbor inanium verborum, nec subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas. Tu autem, Cotta, utraque re valuisti: corona tibi, et judices defuerunt. Sed ad ista alias. Nunc Lucilium, si ipsi commodum est, audiamus.

Tum Balbus, Eundem equidem mallem audire Cottam, dum, qua eloquentia falsos deos sustulit, eadem veros inducat: est enim et philosophi, et pontificis, et Cottae, de diis immortalibus habere non errantem et vagam, ut Academici, sed, ut nostri, stabilem certamque sententiam. Nam contra Epicurum satis superque dictum est. Sed aveo audire, tu ipse, Cotta, quid sentias.

An, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus praesertim de rebus, quid non sentirem, quam quid sentirem, posse dicere? Quod si haberem

quales sint: tum, mundum ab his admin tremo, consulere eos rebus humanis. hoc sermone, quae priora duo sunt, suma um, et quartum, quia majora sunt, puto tempus differenda. Minime vero, inquit et otiosi sumus, et iis de rebus agimus, etiam negotiis anteponendae.

II. Tum Lucilius, Ne egere quidem quit, oratione prima pars. Quid enim tam apertum, tamque perspicuum, cum peximus, coelestiaque contemplati sumus aliquod numen praestantissimae mentis regantur? quod ni ita esset, qui potuis omnium dicere Ennius?

> "Adspice hoc sublime candens, quem invoc
> Jovem;"

illum vero et Jovem, et dominatorem rer nia nutu regentem, et, ut idem Ennius,

> "patrem divumque hominumque

seculis aetatibusque hominum inveterare potuisset. Etenim videmus, caeteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisse. Quis enim hippocentaurum fuisse, aut chimaeram putat? quaeve anus tam excors inveniri potest, quae illa, quae quondam credebantur, apud inferos portenta extimescat? Opinionum enim commenta delet dies; naturae judicia confirmat. Itaque et in nostro populo, et in caeteris, deorum cultis religionumque sanctitates existunt in dies majores atque meliores. Idque evenit non temere, nec casu, sed quod praesentiam saepe divi suam declarant: ut et apud Regillum bello Latinorum, cum A. Postumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano praelio dimicaret, in nostra acie Castor et Pollux ex equis pugnare visi sunt: et recentiore memoria iidem Tyndaridae Persen victum nuntiaverunt. P. enim Vatienus, avus hujus adolescentis, cum e praefectura Reatina Romam venienti noctu duo juvenes cum equis albis dixissent, regem Persen illo die captum, senatui nuntiavit; et primo, quasi temere de republica locutus, in carcerem conjectus est: post a Paulo literis allatis, cum idem dies constitisset; et agro a senatu, et vacatione donatus est. Atque etiam cum ad fluvium Sagram Crotoniatas Locri maximo praelio devicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiae, memoriae proditum est. Saepe Faunorum voces exauditae, saepe visae formae deorum, quemvis, non aut hebetem aut impium, deos praesentes esse confiteri coegerunt.

III. Praedictiones vero, et praesensiones rerum futurarum, quid aliud declarant, nisi hominibus ea, quae sint, ostendi, monstrari, portendi, prædici? ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur. *Quod* si ea ficta credimus licentia fabularum, *Mopsum*, Tiresiam, Amphiaraum, Chalchantem, He

qui risus, classe devicta, multas ipsi lacryn
iam populo Romano cladem attulit. Qui
ega ejus Junius, eodem bello, nonne t
lassem amisit, cum auspiciis non paruisset
'. Claudius a populo condemnatus est: Ji
em sibi ipse conscivit. C. Flaminium Co
ione neglecta cecidisse apud Thrasimenum
um magno reipublicae vulnere. Quorum ex
gi potest, eorum imperiis rempublicam amp
ui religionibus paruissent. Et, si conferre
ostra cum externis, caeteris rebus aut]
iam inferiores reperiemur; religione, id e
eorum, multo superiores.

An Attii Navii lituus ille, quo ad invest
em regiones vinae terminavit, contemnen
rederem, nisi ejus augurio rex Hostilius
ella gessisset. Sed negligentia nobilitatis
sciplina omissa, veritas auspiciorum spreta
es tantum retenta. Itaque maximae reipubl
s, in his bella, quibus reipublicae salus co

multa ex haruspicum responsis commemorare possumus, quibus ea confirmentur, quae dubia nemini debent esse.

IV. Atqui et nostrorum augurum, et Etruscorum haruspicum disciplinam, P. Scipione C. Figulo consulibus, res ipsa probavit. Quos cum Tib. Gracchus, consul iterum, crearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilominus peregisset, remque illam in religionem populo venisse sentiret, ad senatum retulit. Senatus, quos ad soleret, referendum censuit. Haruspices introducti responderunt, non fuisse justum comitiorum rogatorem. Tum Gracchus, ut e patre audiebam, incensus ira, Itane vero? Ego non justus qui et consul rogavi, et augur et auspicato? An vos Tusci ac barbari auspiciorum populi Romani jus tenetis, et interpretes esse comitiorum potestis? Itaque tum illos exire jussit. Post autem ex provincia literas ad collegium misit, se, cum legeret libros, recordatum esse vitio sibi tabernaculum captum fuisse in hortis Scipionis; quod, cum pomoerium postea intrasset habendi Senatus causa, in redeundo, cum idem pomoerium transiret, auspicari esset oblitus: itaque vitio creatos consules esse. Augures rem ad senatum: senatus, ut abdicarent consules: abdicaverunt. Quae quaerimus exempla majora? Vir sapientissimus, atque haud scio an omnium praestantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit, quam haerere in republica religionem: consules summum imperium statim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. Magna augurum auctoritas.

Quid? haruspicum ars nonne divina? Haec innumerabilia ex eodem genere qui videat, nonne cogatur confiteri deos esse? Quorum enim interpretes sunt

num conjectura poccavit. Itaque inter
nium gentium constat (omnibus enim i
et in animo quasi insculptum) esse deos.

V. Quales sint, varium est: esse r
Cleanthes quidem noster quatuor de ca
animis hominum informatas deorum es
Primam posuit eam, de qua modo dix
esset ex praesensione rerum futurarum.
quam ceperimus ex magnitudine commo
percipiuntur coeli·temperatione, foecun
rum, aliarumque commoditatum compl
Tertiam, quae terreret animos fulminibu
tibus, nimbis, nivibus, grandinibus, vast
lentia, terrae motibus, et saepe fremitib
que imbribus, et guttis imbrium qua
tum lapidibus, aut repentinis terrarum hi
praeter naturam, hominum pecudumqu
tum facibus visis coelestibus: tum stel

ea fortuita. Ut si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum venerit; cum videat omnium rerum rationem, modum, disciplinam non possit ea sine causa fieri judicare, sed esse aliquem intelligat, qui praesit, et cui pareatur: multo magis in tantis motionibus tantisque vicissitudinibus, tam multarum rerum atque tantarum ordinibus, in quibus nihil unquam immensa et infinita vetustas mentita sit, statuat necesse est, ab aliqua mente tantos naturae motus gubernari.

VI. Chrysippus quidem, quanquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipsi reperisse videatur. Si enim, inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere non possit; est certe id, quod illud efficit, homine melius. Atqui res coelestes, omnesque eae, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt. Est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. Id autem quid potius dixeris, quam deum? Etenim si dii non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? In eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse praestantius. Esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse quam se putet, desipientis arrogantiae est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profecto deus.

An vero, si domum magnam pulchramque videris non possis adduci, ut, etiam si dominum non videas, muribus illam et mustelis aedificatam putes: tantum vero ornatum mundi, tantam varietatem pulchritudinemque rerum coelestium, tantam vim et magnitudinem maris atque terrarum, si tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes, nonne plane desipere videare? An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse infimam

et eam quidem acriorem et divinam, exi
bemus. "Unde enim hanc homo arripu
apud Xenophontem Socrates. Quin et h
calorem, qui est fusus in corpore, et terr
viscerum soliditatem, animum denique i
bilem si quis quaerat unde habemus, app
aliud a terra sumpsimus, aliud ab humor
igne, aliud ab aëre eo, quem spiritu ducin

VII. Illud autem, quod vincit haec om
nem dico, et si placet pluribus verbis, me
silium, cogitationem, prudentiam, ubi i
unde sustulimus? An caetera mundus h
nia, hoc unum, quod plurimi est, non hab
qui certe nihil omnium rerum melius est m
praestabilius, nihil pulchrius: nec solum ni
ne cogitari quidem quidquam melius potes
ratione et sapientia nihil est melius, neces

nentibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea uno divino et continuato spiritu continerentur.

Atque haec cum uberius disputantur et fusius, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academicorum calumniam. Cum autem (ut Zeno solebat) brevius angustiusque concluduntur, tum apertiora sunt ad reprehendendum. Nam, ut profluens amnis aut vix aut nullo modo, conclusa autem aqua facile corrumpitur; sic orationis flumine reprehensoris vitia diluuntur; angustia autem conclusae orationis non facile se ipsa tutatur. Haec enim, quae dilatantur a nobis, Zeno sic premebat.

VIII. "Quod ratione utitur, id melius est quam id, quod ratione non utitur; nihil autem mundo melius: ratione igitur mundus utitur." Similiter effici potest, sapientem esse mundum: similiter, beatum: similiter, aeternum. Omnia enim haec meliora sunt quam ea, quae sunt his carentia: nec mundo quidquam melius; ex quo efficitur, esse mundum deum. Idemque hoc modo: "Nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens; mundi autem partes sentientes sunt: non igitur caret sensu mundus." Pergit idem, et urget angustius: "Nihil," inquit, "quod animi, quodque rationis est expers, id generare ex se potest animantem, compotemque rationis. Mundus autem generat animantes compotesque rationis. Animans est igitur mundus composque rationis."

Idemque similitudine, ut saepe solet, rationem conclusit hoc modo: "Si ex oliva modulate canentes tibiae nascerentur, num dubitares, quin inesset in oliva tibicinis quaedam scientia? Quid, si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? Idem scilicet censeres; in platanis inesse musicam. Cur igitur *mundus non* animans sapiensque judicentur, cum ex *se procreet* animantes atque sapientes?"

dum et igneum, cietur et agitur motu
autem alitur et crescit, motu quodam uti
aequabili: qui quamdiu remanet in no
sensus et vita remanet; refrigerato auten
calore, occidimus ipsi et extinguimur.

Quod quidem Cleanthes his etiam arg
cet, quanta vis insit caloris in omni cor
enim ullum esse cibum tam gravem, q
nocte concoquatur: cujus etiam in reliqu
lor iis, quas natura respuerit. Jam vero
teriae micare non desinunt, quasi quodar
tu: animadversumque saepe est, cum c
alicujus evulsum ita mobiliter palpitaret,
tur igneam celeritatem. Omne igitur,
sive animal, sive terra editum, id vivit p
sum in eo calorem. Ex quo intelligi del
loris naturam vim habere in se vitalem
mundum pertinentem

vis, terrae cavernis, contineatur caloris: eaque hieme sit densior: ob eamque causam calorem insitum in terris contineat arctius.

X. Longa est oratio, multaeque rationes, quibus doceri possit, omnia, quae terra concipiat, semina, quaeque ipsa ex se generata, stirpibus infixa contineat, ea, temperatione caloris, et oriri et augescere. Atque aquae etiam admistum esse calorem, primum ipse liquor, tum aquae declarat effusio: quae neque conglaciaret frigoribus, neque nive pruinaque concresceret, nisi eadem se, admisto calore liquefacta et dilapsa, diffunderet. Itaque et aquilonibus reliquisque frigoribus adjectis durescit humor: et idem vicissim mollitur tepefactus, et tabescit calore. Atque etiam maria agitata ventis ita tepescunt, ut intelligi facile possit, in tantis illis humoribus inclusum esse calorem. Nec enim ille externus et adventitius habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, cum motu atque exercitatione recalescunt. Ipse vero aër, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris. Ille vero et multo quidem calore admistus est: ipse enim oritur ex respiratione aquarum: earum enim quasi vapor quidam aër habendus est. Is autem existit motu ejus caloris, qui aquis continetur: quam similitudinem cernere possumus in iis aquis, quae effervescunt subditis ignibus. Jam vero reliqua quarta pars mundi, ea et ipsa tota natura fervida est, et caeteris naturis omnibus salutarem impertit et vitalem calorem. Ex quo concluditur, cum omnes mundi partes sustineantur calore, mundum etiam ipsum simili parique natura in tanta diuturnitate servari: eoque magis, quod intelligi debet, calidum illud atque igneum ita in omni fusum esse natura, ut in eo insit procreandi vis et causa

....quo simi]
alio juncta atque connexa, habere aliqu
cipatum, ut in homine mentem, in b
simile mentis, unde oriantur rerum :
arborum autem et earum rerum, qua
terra, radicibus inesse principatus putat
tum autem id dico, quod Graeci ἡγεμο
quo nihil in quoque genere nec potest ı
praestantius. Itaque necesse est, illud
sit totius naturae principatus, esse omni
omniumque rerum potestate dominatu
mum.

Videmus autem, in partibus mundi (ı
in omni mundo, quod non pars univer
sensum et rationem. In ea parte igitur,
di inest principatus, haec inesse necesse
quidem atque majora. Quocirca sapient
dum necesse est: naturamque eam, qu
complexa teneat, perfectione rationis exc
deum esse mundum, omnemque vim m
divina contineri

praesertim cum is ardor, qui est mundi, non agitatus ab alio, neque externo pulsu, sed per se ipse, ac sua sponte, moveatur. Nam quid potest esse mundo valentius, quod pellat atque moveat calorem eum, quo ille teneatur?

XII. Audiamus enim Platonem, quasi quendam deum philosophorum: cui duo placet esse motus, unum suum, alterum externum: esse autem divinius, quod ipsum ex se sua sponte moveatur, quam quod pulsa agitetur alieno. Hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat. Quapropter, quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor, non alieno impulsu, sed sua sponte movetur: animus sit, necesse est. Ex quo efficitur, animantem esse mundum.

Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior quam ulla natura. Ut enim nulla pars corporis nostri est, quae non sit minor quam nosmetipsi sumus; sic mundum universum pluris esse necesse est, quam partem aliquam universi. Quod si ita est, sapiens sit mundus necesse est: nam ni ita esset, hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps, pluris esse quam mundum omnem oporteret.

Atque etiam si a primis inchoatisque naturis ad ultimas perfectasque volumus procedere, ad deorum naturam perveniamus necesse est. Primo enim animadvertimus, a natura sustineri ea quae gignuntur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea alendo atque augendo tueretur. Bestiis autem sensum et motum dedit, et cum quodam appetitu accessum ad res salutares, a pestiferis recessum: homini hoc amplius, quod addidit rationem, qua regerentur *animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur.*

sit oceanique alatur humoribus, quia n
pastu aliquo possit permanere: neces
similis sit igni, quem adhibemus ad u
victum; aut ei, qui corporibus anim
netur.

Atque hic noster ignis, quem usus
confector est et consumptor omnium;
cumque invasit, cuncta disturbat ac diss
ille corporeus, vitalis et salutaris, om
alit, auget, sustinet, sensuque afficit.
esse dubium, horum ignium sol utri si
is quoque efficiat ut omnia floreant, et i
genere pubescant. Quare, cum solis
eorum ignium sit qui sunt in corporibus
solem quoque animantem esse oporte
reliqua astra, quae oriantur in ardore
aether, vel coelum nominatur.

XVI. Etenim licet videre acutiora ingenia, et ad intelligendum aptiora, eorum, qui terras incolant eas, in quibus aër sit purus ac tenuis, quam illorum, qui utantur crasso coelo atque concreto. Quinetiam cibo, quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, praestantem intelligentiam in sideribus esse, quae et aetheream mundi partem incolant, et marinis terrenisque humoribus, longo intervallo extenuatis, alantur. Sensum autem astrorum atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum atque constantia: nihil est enim, quod ratione et numero moveri possit sine consilio, in quo nihil est temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem siderum, et in omni aeternitate constantia, neque naturam significat (est enim plena rationis,) neque fortunam, quae, amica varietati, constantiam respuit. Sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu ac divinitate moveantur. Nec vero Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia, quae moventur, aut natura moveri censuit, aut vi, aut voluntate; moveri autem solem, et lunam, et sidera omnia: quae autem natura moverentur, haec aut pondere deorsum, aut levitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret, propterea quod eorum motus in orbem circumque ferretur. Nec vero dici potest vi quandam majore fieri, ut contra naturam astra moveantur; quae enim potest major esse? Restat igitur, ut motus astrorum sit voluntarius: quae qui videat, non indocte solum, verum etiam impie faciat, si deos esse neget. Nec sane multum interest, utrum id neget, an eos omni procuratione atque actione privet; mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non videtur. Esse igitur deos ita perspicuum est, ut, id qui *neget, vix eum* sanae mentis existimem.

XVII. Restat, ut, qualis eorum natura sit, consi-

notione animi praesentiamus, primum ut s:
deinde ut in omni natura nihil eo sit pr
ad hanc praesensionem notionemque nost
video quod potius accommodem, quam ι
hunc ipsum mundum, quo nihil fieri ϵ
potest, animantem esse et deum judicem.
volet, Epicurus jocetur, homo non aptissi
candum, minimeque respiciens patriam : ι
non posse intelligere, qualis sit volubilis e
deus : tamen ex hoc, quod ipse etiam pr
quam me movebit. Placet enim illi esse
necesse sit praestantem esse aliquam nat
nihil sit melius. Mundo autem certe nil
lius. Nec dubium, quin, quod animans s
que sensum, et rationem, et mentem, id
quam id, quod his careat. Ita efficitur, a
sensus, mentis, rationis mundum esse c
qua ratione, deum esse mundum, conclud
haec paulo post facilius cognoscentur ex
ipsis, quas mundus efficit.

offensionis potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum? Cumque duae formae praestantes sint, ex solidis, globus, (sic enim Σθαῖραν interpretari placet,) ex planis autem, circulus, aut orbis, (qui Κύκλος Graece dicitur; his duabus formis contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se simillimae, a medioque tantum absit extremum, quantum idem a summo; quo nihil fieri potest aptius. Sed si haec non videtis, quia nunquam eruditum illum pulverem attigistis; ne hoc quidem physici intelligere potuistis, hanc aequalitatem motus, constantiamque ordinum in alia figura non potuisse servari? Itaque nihil potest esse indoctius, quam quod a vobis affirmari solet. Nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis: nam posse fieri, ut sit alia figura; innumerabilesque mundos, alios aliarum esse formarum. Quae, si bis bina quot essent, didicisset Epicurus, certe non diceret. Sed, dum palato, quid sit optimum, judicat, coeli palatum (ut ait Ennius) non suspexit.

XIX. Nam, cum duo sint genera siderum, quorum alterum, spatiis immutabilibus ab ortu ad occasum commeans, nullum unquam cursus sui vestigium inflectat; alterum autem continuas conversiones duas iisdem spatiis cursibusque conficiat; ex utraque re et mundi volubilitas, (quae, nisi in globosa forma, esse non posset,) et stellarum rotundi ambitus cognoscuntur: primusque sol, qui astrorum obtinet principatum, ita movetur, ut, cum terras larga luce compleverit, easdem modo his, modo illis ex partibus, opacet. Ipsa enim umbra terrae, soli officiens, noctem efficit: nocturnorum autem spatiorum eadem est aequabilitas, quae diurnorum; ejusdemque solis tum *accessus modici*, tum recessus, et frigoris et caloris *modum temperant*. Circuitus enim solis orbium V

Jam solis annuos cursus spatiis men
consequitur: cujus tenuissimum lumen
mus accessus ad solem, digressus autem l
quisque plenissimum. Neque solum ejus
forma mutatur, tum crescendo, tum defecti
tia recurrendo, sed etiam regio, quae tum
naris, tum australis. In lunae quoque c
brumae quaedam et solstitii similitudo: m
ea manant et fluunt, quibus et animant
augescantque; et pubescant maturitaten
quantur, quae oriuntur e terra.

XX. Maxime vero sunt admirabiles m
quinque stellarum, quae falso vocantur erra
enim errat, quod in omni aeternitate con
gressus et regressus, reliquosque motus,
et ratos. Quod eo est admirabilius in his s
dicimus, quia tum occultantur, tum rursus a
tum adeunt, tum recedunt, tum antecedunt
sequuntur, tum celerius moventur, tum ta
omnino ne moventur quidem, sed ad quodd

plurimum, XXX fere annis cursum suum conficit: in quo cursu multa mirabiliter efficiens, tum antecedendo, tum retardando, tum vespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursum se aperiendo, nihil immutat sempiternis seculorum aetatibus, quin eadem iisdem temporibus efficiat. Infra autem hanc, propius a terra, Jovis stella fertur, quae φαέθων dicitur: eaque eundem XII signorum orbem annis XII conficit, easdemque, quas Saturni stella, efficit in cursu varietates. Huic autem proxime inferiorem orbem tenet πυρόεις, quae stella Martis appellatur: eaque IIII et XX mensibus, VI, ut opinor, diebus minus, eundem lustrat orbem, quem duae superiores. Infra hanc autem stella Mercurii est. Ea στίλβων appellatur a Graecis: quae, anno fere vertente, signiferum lustrat orbem, neque a sole longius unquam unius signi intervallo discedit, tum antevertens, tum subsequens. Infima est quinque errantium, terraeque proxima, stella Veneris, quae φώσφορος Graece, Lucifer Latine dicitur, cum antegreditur solem: cum subsequitur autem, Hesperos. Ea cursum anno conficit, et latitudinem lustrans signiferi orbis, et longitudinem (quod idem faciunt stellae superiores): neque unquam ab sole duorum signorum intervallo longius discedit, tum antecedens, tum subsequens.

XXI. Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam tam variis cursibus in omni aeternitate convenientiam temporum, non possum intelligere sine mente, ratione, consilio. Quae cum in sideribus inesse videamus, non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere. Nec vero stellae eae, quae inerrantes vocantur, non significant eandem mentem, atque prudentiam; quarum est quotidiana, conveniens, constansque conversio: nec habent aethereos cursus, neque coelo inhaerentes, ut plerique dicu

bili incredibilique constantia, declarant in mentem esse divinam: ut, haec ipsa qui deorum vim habere, is nihil omnino se videatur.

Nulla igitur in coelo nec fortuna, nec nec erratio, nec vanitas inest: contraque veritas, ratio, constantia: quaeque his va tita et falsa plenaque erroris, ea circum fra lunam, quae omnium ultima est, in te santur. Coelestium ergo admirabilem or credibilemque constantiam, ex qua con salus omnium omnis oritur, qui vacare m is ipse mentis expers habendus est. Hau opinor, erravero, si a principe investiganda hujus disputationis principium duxero.

XXII. Zeno igitur ita naturam definit, cat ignem esse artificiosum ad gignendur dientem via. Censet enim artis maxime esse, creare et gignere; quodque in operib rum artium manus efficiat, id multo artifi

ut caeterae naturae suis seminibus quaeque gignuntur, augescunt, continentur; sic natura mundi omnes motus habet voluntarios, conatusque, et appetitiones, (quas ὁρμὰς Graeci vocant): et his consentaneas actiones sic adhibet, ut nosmetipsi, qui animis movemur et sensibus. Talis igitur mens mundi cum sit, ob eamque causam vel prudentia vel providentia appellari recte possit, (Graece enim πρόνοια dicitur) haec potissimum providet, et in his maxime est occupata, primum ut mundus quam aptissimus sit ad permanendum, deinde ut nulla re egeat, maxime autem ut in eo eximia pulchritudo sit, atque omnis ornatus.

XXIII. Dictum est de universo mundo: dictum est etiam de sideribus: ut jam propemodum appareat multitudo nec cessantium deorum, nec ea quae agant molientium cum labore operoso ac molesto. Non enim venis, et nervis, et ossibus continentur, nec iis escis aut potionibus vescuntur, ut aut nimis acres, aut nimis concretos humores colligant: nec iis corporibus sunt, ut aut casus aut ictus extimescant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. Quae verens Epicurus monogrammos deos et nihil agentes commentus est. Illi autem pulcherrima forma praediti, purissimaque in regione coeli collocati, ita feruntur moderanturque cursus, ut ad omnia conservanda et tuenda consensisse videantur.

Multae autem aliae naturae deorum ex magnis beneficiis eorum, non sine causa, et a Graeciae sapientissimis, et a majoribus nostris, constitutae nominataeque sunt. Quidquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat a deo donatum, nomine ipsius dei nuncupabant: ut cum fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum: ex quo illud Terentii,

.... Ligustico a
dedicatum. Quid Opis? quid Salutis i
cordiae? Libertatis? Victoriae? quan
rerum quia vis erat tanta, ut sine deo reg
ipsa res deorum nomen obtinuit. Quo
Cupidinis, et Voluptatis, et Lubentinae
cabula consecrata sunt, vitiosarum rerum
turalium, quanquam Velleius aliter exi
tamen ea ipsa vitia naturam vehementiu
sant. Utilitatum igitur magnitudine co
ii-dii, qui utilitates quasque gignebant.
quidem nominibus, quae paulo ante dicta
quae vis sit, in quoque declaratur deo.

XXIV. Suscepit autem vita hominum
doque communis, ut beneficiis excellent
coelum fama ac voluntate tollerent. Hin
hinc Castor et Pollux, hinc Æsculapius,
etiam: hunc dico Liberum Semele natum
quem nostri majores auguste sancteque Li
Cerere et Libera consecraverunt: quod qu

fluxit multitudo deorum, qui induti specie humana fabulas poëtis suppeditaverunt, hominum autem vitam superstitione omni referserunt. Atque hic locus a Zenone tractatus, post a Cleanthe, et Chrysippo, pluribus verbis explicatus est. Nam vetus haec opinio Graeciam opplevit, exsectum Caelum a filio Saturno, vinctum autem Saturnum ipsum a filio Jove. Physica ratio non inelegans inclusa est in impias fabulas: caelestem enim, altissimam aetheream que naturam, id est, igneam, quae per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quae conjunctione alterius egeret ad procreandum.

XXV. Saturnum autem eum esse voluerunt, qui cursum et conversionem spatiorum ac temporum contineret, qui deus Graece id ipsum nomen habet. Κρόνος enim dicitur, qui est idem χρόνος, id est, spatium temporis. Saturnus autem est appellatus, quod saturetur annis. Ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia consumit aetas temporum spatia, annisque praeteritis insaturabiliter expletur. Vinctus est autem a Jove, ne immoderatos cursus haberet, atque ut eum siderum vinclis alligaret. Sed ipse Jupiter, id est, "juvans pater," quem conversis casibus appellamus a juvando Jovem, a poëtis "pater divumque hominumque" dicitur: a majoribus autem nostris "optimus maximus;" et quidem ante optimus; id est, beneficentissimus, quam maximus, quia majus est, certeque gratius, prodesse omnibus, quam opes magnas habere. Hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens,

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

planiusque alio loco idem:

Cur, quod in me est, exsecrabor hoc, quod lucet, quidquid est?

Hunc etiam augures nostri, cum dicunt, "Jove ful-

inter mare et coelum, Junonis nomine
quae est soror et conjux Jovis, quod ei si
aetheris, et cum eo summa conjunctio.
runt autem eum, Junonique tribuerunt,
est eo mollius. Sed Junonem a "juva
nominatam. Aqua restabat et terra, ut
fabulis tria regna divisa. Datum est igitu
altero Jovis, ut volunt, fratri, maritimum
num: nomenque productum, ut Portunus
sic Neptunus a "nando," paulum primis
mutatis. Terrena autem vis omnis at
Diti patri dedicata est, qui "Dives," ut
cos Πλούτων, quia et recidant omnia in
oriantur e terris. Is rapuit Proserpinam,
corum nomen est: ea enim est, quae
Graece nominatur: quam frugum semen
absconditamque quaeri a matre fingunt.
tem est a gerendis frugibus Ceres, tanquam
casuque prima litera itidem immutata, ut

minantur. Nam Vestae nomen a Graecis est: ea est enim, quae ab illis Ἑστία dicitur; vis autem ejus ad aras et focos pertinet. Itaque in ea dea, quae est rerum custos intimarum, omnis et precatio et sacrificatio extrema est. Nec longe absunt ab hac vi dii Penates, sive a "penu" ducto nomine, (est enim omne, quo vescuntur homines, "penus,") sive ab eo, quod "penitus insident:" ex quo etiam "penetrales" a poëtis vocantur. Jam Apollinis nomen est Graecum, quem solem esse volunt, Dianam autem, et Lunam eandem esse putant: cum sol dictus sit, vel quia "solus" ex omnibus sideribus est tantus, vel quia, cum est exortus, obscuratis omnibus "solus" apparet: Luna a "lucendo" nominata sit; eadem est enim Lucina. Itaque, ut apud Graecos Dianam, eamque Luciferam, sic apud nostros Junonem Lucinam in pariendo invocant: quae eadem Diana omnivaga dicitur, non a "venando," sed quod in septem numeratur tanquam "vagantibus." Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod ii maturescunt aut septem nonnunquam, aut plerumque, novem lunae cursibus: qui, quia mensa spatia conficiunt, Menses nominantur. Concinneque, ut multa, Timaeus; qui cum in historia dixisset, qua nocte natus Alexander esset, eadem Dianae Ephesiae templum deflagravisse, adjunxit, "minime id esse mirandum, quod Diana, cum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo." Quae autem dea ad res omnes "veniret," Venerem nostri nominaverunt, atque ex ea potius venustas, quam Venus ex venustate.

XXVIII. Videtisne igitur, ut, a physicis rebus bene atque utiliter inventis, tracta ratio sit ad commentitios et fictos deos? Quae res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, et superstitiones paene

ut apud Homerum, cum duos exercitus dii ex alia parte defenderent, sed etian tanis, ut cum Gigantibus, propria b Haec et dicuntur et creduntur stultissi sunt futilitatis summaeque levitatis.

Sed tamen, his fabulis spretis ac re pertinens per naturam cujusque rei, Ceres, "per maria" Neptunus, alii per intelligi, qui, qualesque sint, quoque eo suetudo nuncupaverit, hos deos et vene debemus. Cultus autem deorum est o que castissimus atque sanctissimus p pietatis, ut eos semper pura, integra, mente et voce veneremur. Non enim lum, verum etiam majores nostri, supers ligione separaverunt. Nam qui totos d tur et immolabant, ut sui sibi liberi s sent, "superstitiosi" sunt appellati: quo tea latius patuit. Qui autem omnia, q deorum pertinerent, diligenter retract

videntia mundum administrari. Magnus sane locus, et a vestris, Cotta, vexatus: ac nimirum vobiscum omne certamen est. Nam vobis, Vellei, minus notum est, quemadmodum quidque dicatur: vestra enim solum legitis, vestra amatis, caeteros causa incognita condemnatis. Velut a te ipso, hesterno die, dictum est, anum fatidicam Πρόνοιαν a Stoicis induci, id est, Providentiam. Quod eo errrore dixisti, quia existimas ab his providentiam fingi quasi quandam deam singularem, quae mundum omnem gubernet et regat. Sed id praecise dicitur. Ut, si quis dicat, Atheniensium rempublicam consilio regi, desit illud, Areopagi: sic, cum dicimus, providentia mundum administrari, deesse arbitror, deorum; plene autem, et perfecte sic dici existimato, providentia deorum mundum administrari. Ita salem istum, quo caret vestra natio, in irridendis nobis nolitote consumere: et mehercle, si me audiatis, ne experiamini quidem. Non decet: non datum est: non potestis. Nec vero hoc in te uno convenit, moribus domesticis ac nostrorum hominum urbanitate limato; sed cum in reliquos vestros, tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem sine arte, sine literis, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine lepore.

XXX. Dico igitur providentia deorum mundum et omnes mundi partes, et initio constitutas esse et omni tempore administrari; eamque disputationem tres in partes nostri fere dividunt: quarum pars prima est, quae ducitur ab ea ratione, quae docet esse deos: quo concesso confitendum est, eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem, quae docet, omnes res subjectas esse naturae sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geri: quo constituto, sequitur ab *animantibus* principiis eam esse generatam. Ter-

tratione: deorum igitur consilio administ
si aliter est, aliquid profecto necesse est
et majore vi praeditum, quam deos, que
est, sive inanima natura, sive necessitas
citata, haec pulcherrima opera efficiens,
mus. Non est igitur natura deorum pr
que excellens, si quidem ea subjecta est
tati, vel naturae, qua coelum, maria, ter
tur. Nihil autem est praestantius deo:
necesse est mundum regi. Nulli igitur
obediens aut subjectus deus: omnem er
naturam. Etenim si concedimus intel
deos, concedimus etiam providentes, et re
maximarum. Ergo utrum ignorant, qu
mae sint, quoque hae modo tractandae et
vim non habent, qua tantas res sustinea
At et ignoratio rerum aliena naturae dec
sustinendi muneris propter imbecillitate
minime cadit in majestatem deorum. E
tur id, quod volumus, deorum providen

sit eademque lex: quae est recti praeceptio pravique depulsio. Ex quo intelligitur, prudentiam quoque et mentem a diis ad homines pervenisse: ob eamque causam majorum institutis mens, fides, virtus, concordia, consecratae et publice dedicatae sunt. Quae qui convenit penes deos esse negare, cum eorum augusta et sancta simulacra veneremur? Quod si inest in hominum genere mens fides, virtus, concordia: unde haec in terras, nisi a superis, defluere potuerunt? Cumque sint in nobis consilium, ratio, prudentia; necesse est, deos haec ipsa habere majora, nec habere solum, sed etiam his uti in maximis et optimis rebus. Nihil autem est nec majus, nec melius mundo: necesse est ergo, eum deorum consilio et providentia administrari.

Postremo cum satis docuerimus, hos esse deos, quorum insignem vim et illustrem faciem videremus, solem dico, et lunam, et vagas stellas, et inerrantes, et coelum, et mundum ipsum, et earum rerum vim, quae inessent in omni mundo cum magno usu et commoditate generis humani: efficitur, omnia regi divina mente atque providentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est.

XXXII. Sequitur, ut doceam, omnia subjecta esse naturae, eaque ab ea pulcherrime regi. Sed quid sit ipsa natura explicandum est ante breviter, quo facilius id, quod docere volumus, intelligi possit. Namque alii naturam censent esse vim quandam sine ratione cientem motus in corporibus necessarios: alii autem, vim participem rationis, atque ordinis, tanquam via progredientem declarantemque, quid cujusque rei causa efficiat, quid sequatur; cujus solertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando. Seminis enim vim esse tantam, ut id, quanquam sit perexiguum, tamen si inciderit in con-

Epicurus, qui ita dividit, omnium, quae esse corpora et inane, quaeque his accid cum dicimus, natura constare administ dum, non ita dicimus, ut glebam, aut fr pidis, aut aliquid ejusmodi, nulla coha sed ut arborem, ut animal, in quibus n sed ordo apparet, et artis quaedam simi

XXXIII. Quod si ea, quae a terra s nentur, arte naturae vivunt et vigent: terra eadem vi continetur et arte naturae gravidata seminibus, omnia pariat et f stirpes amplexa alat et augeat, ipsaque a superis externisque naturis. Ejusde tionibus aër alitur, et aether, et omnia si terra natura tenetur et viget, eadem mundo est; stirpes enim terrae inhaere autem adspiratione aëris sustinentur: i biscum videt, nobiscum audit, nobiscun

aër: ex aëre aqua: ex aqua terra infima. Sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsum, ultro, citroque commeantibus, mundi partium conjunctio continetur. Quae aut sempiterna sit necesse est, hoc eodem ornatu, quem videmus: aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum et immensum paene tempus. Quorum utrumvis ut sit, sequitur, natura mundum administrari. Quae enim classium navigatio, aut quae instructio exercitus, aut rursus (ut ea, quae natura efficit, conferamus) quae procreatio vitis aut arboris, quae porro animantis figura conformatioque membrorum tantam naturae solertiam significat, quantam ipse mundus? Aut igitur nihil est, quod sentiente natura regatur, aut mundum regi confitendum est. Etenim qui reliquas naturas omnes, earumque semina contineat, qui potest ipse non natura administrari? Ut, si qui dentes et pubertatem natura dicat exsistere, ipsum autem hominem, cui ea exsistant, non constare natura: non intelligat ea, quae efferant aliquid ex sese, perfectiores habere naturas, quam ea, quae ex iis efferantur.

XXXIV. Omnium autem rerum, quae natura administrantur, seminator et sator, et parens, ut ita dicam, atque educator et altor est mundus: omniaque, sicut membra et partes suas, nutricatur et continet. Quod si mundi partes natura administrantur, necesse est mundum ipsum natura administrari, cujus quidem administratio nihil habet in se, quod reprehendi possit; ex iis enim naturis quae erant, quod effici potuit optimum, effectum est. Doceat ergo aliquis potuisse melius. Sed nemo unquam docebit: et, si quis corrigere aliquid volet, aut deterius faciet, aut id, quod fieri non potuit, desiderabit.

Quod si omnes mundi partes ita constitutae sunt,

que ad usum meliores potuerint esse, neque a em pulchriores: videamus, utrum ea fortuit an eo statu, quo cohaerere nullo modo potuerint ensu moderante, divinaque providentia. Si erg ra sunt ea, quae natura, quam illa, quae art cta sunt; nec ars efficit quidquam sine ratione tura quidem rationis expers est habenda. Qu convenit, signum aut tabulam pictam cum ad ris, scire adhibitam esse artem: cumque procu m navigii videris, non dubitare, quin id ration arte moveatur: aut cum solarium vel descrip aut ex aqua contemplere, intelligere declarar arte, non casu: mundum autem, qui et ha artes, et earum artifices, et cuncta complectatur lii et rationis esse expertem putare?

XXV. Quod si in Scythiam, aut in Britanniam ram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiari

[redacted]

Prae se undas volvit: vortices vi suscitat:
Ruit prolapsa: pelagus respergit; reflat.
Ita dum interruptum credas nimbum volvier,
Dum quod sublime ventis expulsum rapi
Saxum, aut procellis, vel globosos turbines
Exsistere ictos undis concursantibus;
Nisi quas terrestres pontus strages conciet;
Aut forte Triton, fuscina evertens specus,
Subter radices penitus undanti in freto
Molem ex profundo saxeam ad coelum vomit."

Dubitat primo, quae sit ea natura, quam cernit ignotam: idemque, juvenibus visis, auditoque nautico cantu:

"Sicut inciti atque alacres rostris perfremunt
Delphini"———

item alia multa:

"Silvani melo
Consimilem ad aures cantum et auditum refert."

Ergo ut hic primo adspectu inanimum quiddam, sensuque vacuum, se putat cernere; post autem signis certioribus, quale sit id, de quo dubitaverat, incipit suspicari: sic philosophi debuerunt, si forte eos primus adspectus mundi conturbaverat, postea, cum vidissent motus ejus finitos et aequabiles, omniaque ratis ordinibus moderata, immutabilique constantia, intelligere inesse aliquem non solum habitatorem in hac coelesti ac divina domo, sed etiam rectorem et moderatorem, et tanquam architectum tanti operis, tantique muneris.

XXXVI. Nunc autem mihi videntur ne suspicari quidem, quanta sit admirabilitas coelestium rerum atque terrestrium. Principio enim terra, sita in media parte mundi, circumfusa undique est hac animabili spirabilique natura, cui nomen est aër, Graecum illud quidem, sed receptum jam tamen usu a nostris; tritum est enim pro Latino. Hunc rur

nplectitur immensus aether, qui constat ex al-
is ignibus. Mutuemur hoc quoque verbum,
rque tam aether Latine, quam dicitur aër: etsi
retatur Pacuvius:

> Hoc, quod memoro, nostri coelum, Graii perhibent aethera."

vero non Graius hoc dicat. At Latine loqui-
Siquidem nos non quasi Graece loquentem au-
us. Docet idem alio loco:

> "Graiugena de isto aperit ipsa oratio."

d majora redeamus. Ex aethere igitur innu-
biles flammae siderum exsistunt: quorum est
eps sol, omnia clarissima luce collustrans, multis
ous major atque amplior, quam terra universa:
e reliqua sidera magnitudinibus immensis. At-
i tanti ignes, tamque multi, non modo nihil no-

puncto temporis alios nasci, alios interire? Quod si mundum efficere potest concursus atomorum cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem, non potest? quae sunt minus operosa, et multo quidem faciliora. Certe ita temere de mundo effutiunt, ut mihi quidem nunquam hunc admirabilem coeli ornatum, qui locus est proximus, suspexisse videantur.

Praeclare ergo Aristoteles, "Si essent," inquit, "qui sub terra semper habitavissent, bonis et illustribus domiciliis, quae essent ornata signis atque picturis, instructaque rebus iis omnibus, quibus abundant ii qui beati putantur, nec tamen exissent unquam supra terram; accepissent autem fama et auditione, esse quoddam numen et vim deorum; deinde aliquo tempore, patefactis terrae faucibus, ex illis abditis sedibus evadere in haec loca, quae nos incolimus, atque exire potuissent; cum repente terram, et maria, coelumque vidissent; nubium magnitudinem, ventorumque vim cognovissent, adspexissentque solem, ejusque tum magnitudinem pulchritudinemque, tum etiam efficientiam cognovissent, quod is diem efficeret, toto coelo luce diffusa; cum autem terras nox opacasset, tum coelum totum cernerent astris distinctum et ornatum, lunaeque luminum varietatem tum crescentis, tum senescentis, eorumque omnium ortus et occasus, atque in omni aeternitate ratos immutabilesque cursus; haec cum viderent, profecto et esse deos, et haec tanta opera deorum esse, arbitrarentur."

XXXVIII. Atque haec quidem ille. Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantae quondam eruptione Ætnaeorum ignium finitimas regiones obscuravisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret; cum autem tertio die sol illuxisset, tum ut revixisse sibi viderentur. Quod si hoc idem ex *aeternis* tenebris contingeret, ut subito lucem adspic

que omnia inter se connexa et apta vider
his ullam inesse rationem, eaque casu fieri
quanto consilio gerantur, nullo consilio a
sumus? An cum machinatione quadam
quid videmus, ut sphaeram, ut horas, ut a
ta; non dubitamus, quin illa opera sint rat
autem impetum coeli admirabili cum celeri
vertique videamus, constantissime conficie
situdines anniversarias, cum summa salut
vatione rerum omnium; dubitamus, qu
solum ratione fiant, sed etiam excellen
divinaque ratione? Licet enim jam, rem
tate disputandi, oculis quodammodo conte
chritudinem rerum earum, quas divina
dicimus constitutas.

XXXIX. Ac principio terra universa
locata in media mundi sede, solida et glob

rum, vel ferarum! qui volucrum lapsus, atque cantus! qui pecudum pastus! quae vita silvestrium! Quid jam de hominum genere dicam? Qui quasi cultores terrae constituti, non patiuntur eam nec immanitate belluarum efferari, nec stirpium asperitate vastari; quorumque operibus agri, insulae, littoraque collucent, distincta tectis et urbibus. Quae si, ut animis, sic oculis videre possemus, nemo cunctam intuens terram, de divina ratione dubitaret.

At vero quanta maris est pulchritudo! quae species universi! quae multitudo et varietas insularum! quae amoenitates orarum et littorum! quot genera, quamque disparia partim submersarum, partim fluitantium et innantium belluarum, partim ad saxa nativis testis inhaerentium! Ipsum autem mare sic terram appetens littoribus alludit, ut una ex duabus naturis conflata videatur.

Exinde mari finitimus aër die et nocte distinguitur: isque tum fusus et extenuatus sublime fertur: tum autem concretus, in nubes cogitur; humoremque colligens terram auget imbribus, tum effluens huc et illuc, ventos efficit. Idem annuas frigorum et calorum facit varietates: idemque et volatus alitum sustinet, et spiritu ductus alit et sustentat animantes.

XL. Restat ultimus, et a domiciliis nostris altissimus, omnia cingens et coërcens coeli complexus, qui idem aether vocatur, extrema ora et determinatio mundi: in quo cum admirabilitate maxima ignea formae cursus ordinatos definiunt. E quibus sol, cujus magnitudine multis partibus terra superatur, circum eam ipsam volvitur, isque oriens et occidens diem noctemque conficit: et modo accedens, tum autem recedens binas in singulis annis reversiones ab extremo contrarias facit: quarum intervallo tum quasi tristitia quaedam contrahit terram, tum vicissim laetificat, ut

ipsa incidens in umbram terrae, cum est interpositu interjectuque terrae, repente demque spatiis hae stellae, quas vagas cum terram feruntur, eodemque mod occidunt, quarum motus tum incitantu dantur, saepe etiam insistunt. Quo sp potest admirabilius esse, nihil pulchri stellarum inerrantium maxima multitu ita descripta distinctio est, ut ex notaru similitudine nomina invenerint.

XLI. Atque hoc loco me intuens, utar minibus Arati, eis, quae a te admodum conversa, ita me delectant, quia Latina su ex iis memoria teneam. Ergo, ut oculis demus, sine ulla mutatione, aut varietat

"Caetera labuntur celeri coelestia motu,
Cum coeloque simul noctesque diesque fer

quorum contemplatione nullius expleri mus, naturae constantiam videre cupienti

"Quas nostri Septem soliti vocitare Triones."

Paribusque stellis similiter distinctis eundem coeli verticem lustrat parva Cynosura.

"Hae fidunt duce nocturna Phoenices in alto.
Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
Et late prima confestim a nocte videtur.
Haec vero parva est; sed nautis usus in hac est.
Nam cursu interiore brevi convertitur orbe."

XLII. Et quo sit earum stellarum admirabilior adspectus,

"Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
Torvu' Draco serpit subter supraque revolvens
Sese, conficiensque sinus e corpore flexos."

Ejus cum totius est praeclara species, in primis suspicienda est figura capitis, atque ardor oculorum.

"Huic non una modo caput ornans stella relucet,
Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
E trucibusque oculis duo fervida lumina flagrant,
Atque uno mentum radianti sidere lucet:
Obstipum caput, et tereti cervice reflexum,
Obtutum in cauda majoris figere dicas."

Et reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cernimus.

"Hoc caput hic paulum sese, subitoque recondit,
Ortus ubi atque obitus parte admiscentur in una."

Id autem caput,

"Attingens, defessa velut moerentis imago,
Vertitur,"

Quam quidem Graeci,

"Engonasin vocitant, genibus quia nixa feratur.
Hic illa eximio posita est fulgere Corona."

Atque haec quidem a tergo: propter caput autem *Anguitenens:*

Quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graii.
Hic pressu duplici palmarum continet anguem,
Ejus et ipse manet religatus corpore toto;
Namque virum medium serpens sub pectora cingit.
Ille tamen nitens graviter vestigia ponit,
Atque oculos urget pedibus, pectusque Nepai."

[redacted]m Triones autem sequitur

Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes:
Quod quasi temone adjunctam prae se quatit Arctum."

[redacted] quae sequuntur. Huic enim Booti

——" Subter praecordia fixa videtur
Stella micans radiis, Arcturus nomine claro:"

[redacted]ubjecta fertur,

" Spicum illustre tenens splendenti corpore virgo."

[redacted]LIII. Atque ita demetata signa sunt, ut in tan[redacted]
[redacted]escriptionibus divina solertia appareat.

Et natos Geminos invises sub caput Arcti.

[redacted]

"Namque ipsum ad tergum Cynosurae vertitur Arcti."

Hunc antecedit

"Obscura specie stellarum Cassiopea.
Hanc autem illustri versatur corpore propter
Andromeda, aufugiens adspectum moesta parentis.
Huic Equus ille, jubam quatiens fulgore micanti,
Summum contingit caput alvo: stellaque jungens
Una tenet duplices communi lumine formas,
Aeternum ex astris cupiens connectere nodum.
Exin contortis Aries cum cornibus haeret."

Quem propter,

"Pisces, quorum alter paulum praelabitur ante,
Et magis horriferis Aquilonis tangitur auris."

XLIV. Ad pedes Andromedae Perseus describitur,

"Quem summa ab regione Aquilonis flamina pulsant.
At, propter laevum genus, omni ex parte locatas
Parvas Vergilias tenui cum luce videbis.
Inde Fides leviter posita et connexa videtur.
Inde est ales avis lato sub tegmine coeli."

Capiti autem Equi proximat Aquarii dextra, totusque deinceps Aquarius.

"Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans,
Corpore semifero, magno Capricornus in orbe;
Quem cum perpetuo vestivit lumine Titan,
Brumali flectens contorquet tempore currum."

Hinc autem adspicitur,

"Ut sese ostendens emergit Scorpius alte,
Posteriore trahens flexum vi corporis arcum;
Quem propter nitens pennis convolvitur ales.
At propter se Aquila ardenti cum corpore portat."

Deinde Delphinus.

"Exinde Orion obliquo corpore nitens."

Quem subsequens,

"*Fervidus* ille Canis stellarum luce refulget."

Post Lepus subsequitur,

Aram, quam flatu permulcet spiritus .

Propter quae Centaurus

" Cedit, Equi partes properans submerg
Hic dextram porgens, quadrupes qua
Tendit, et illustrem truculentus cedit a
Hic sese infernis e partibus erigit Hyd

cujus longe corpus est fusum.

" In medioque sinu fulgens Cratera relu
Extremam nitens plumato corpore Cor
Rostro tundit: et hic Geminis est ille
Ante Canem, Graio Procyon qui nomi

Haec omnis descriptio siderum, atqu coeli ornatus, ex corporibus huc et ill mere concursantibus potuisse effici, cui deri potest? Aut vero alia quae nat rationis expers, haec efficere potuit, q ut fierent, ratione eguerunt, sed intelli sine summa ratione non possunt?

XLV. Nec vero haec solum admiral majus, quam quod ita stabilis est mun

Quocirca si mundus globosus est, ob eamque causam omnes ejus partes undique aequabiles, ipsae per se, atque inter se continentur: contingere idem terrae necesse est, ut, omnibus ejus partibus in medium vergentibus, (id autem medium, infimum in sphaera est) nihil interrumpat, quo labefactari possit tanta contentio gravitatis et ponderum. Eademque ratione mare, cum supra terram sit, medium tamen terrae locum expetens, conglobatur undique aequabiliter, neque redundat unquam, neque effunditur.

Huic autem continens aër, fertur ille quidem levitate sublimis, sed tamen in omnes partes se ipse fundit. Itaque et mari continuatus et junctus est, et natura fertur ad coelum: cujus tenuitate et calore temperatus, vitalem et salutarem spiritum praebet animantibus. Quem complexa summa pars coeli, quae aether dicitur, et suum retinet ardorem tenuem et nulla admistione concretum, et cum aëris extremitate conjungitur.

XLVI. In aethere autem astra volvuntur, quae se et nixu suo conglobata continent, et forma ipsa figuraque, sua momenta sustentant: sunt enim rotunda, quibus formis, ut ante dixisse videor, minime noceri potest. Sunt autem stellae natura flammeae; quocirca terrae, maris, aquarum vaporibus aluntur iis, qui a sole, ex agris tepefactis et ex aquis, excitantur: quibus altae renovataeque stellae, atque omnis aether, refundunt eadem, et rursum trahunt indidem, nihil ut fere intereat, aut admodum paululum, quod astrorum ignis, et aetheris flamma consumat. Ex quo eventurum nostri putant id, de quo Panaetium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum, humore consumpto, neque terra ali posset, neque remearet aër; cujus ortus, aqua omni exhausta, esse non posset: ita relinqui

. ... Jovis illustret, et ter
que Martem duae Soli obediant, ipse
omnem sua luce compleat, ab eoque Lu
graviditates et partus afferat, maturit
nendi. Quae copulatio rerum, et quasi
ad mundi incolumitatem coagmentatio na
non movet, hunc horum nihil unquam
certo scio.

XLVII. Age, ut a coelestibus rebus
veniamus: quid est in his, in quo non r
intelligentis appareat? Principio, eorum
nuntur e terra, stirpes et stabilitatem da
sustinent, et ex terra succum trahunt, quo
quae radicibus continentur: obducunturqu
cortice trunci, quo sint a frigoribus et ca
tiores. Jam vero vites sic claviculis admi
quam manibus, apprehendunt, atque se
ut animantes. Quin etiam a caulib...

animantium, et quam solers subtilisque descriptio partium, quamque admirabilis fabrica membrorum. Omnia enim, quae quidem intus inclusa sunt, ita nata, atque ita locata sunt, ut nihil eorum supervacaneum sit, nihil ad vitam retinendam non necessarium. Dedit autem eadem natura belluis et sensum, et appetitum; ut altero conatum haberent ad naturales pastus capessendos, altero secernerent pestifera a salutaribus. Jam vero alia animalia gradiendo, alia serpendo, ad pastum accedunt, alia volando, alia nando: cibumque partim oris hiatu, et dentibus ipsis capessunt, partim unguium tenacitate arripiunt, partim aduncitate rostrorum: alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est humilitas, ut cibum terrestrem rostris facile contingant. Quae autem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut grues, ut cameli, adjuvantur proceritate collorum. Manus etiam data elephantis, quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebant ad pastum.

XLVIII. At quibus bestiis erat is cibus, ut alius generis bestiis vescerentur, aut vires natura dedit, aut celeritatem. Data est quibusdam etiam machinatio quaedam atque solertia: ut in araneolis, aliae quasi rete texunt, ut si quid inhaeserit, conficiant: aliae autem ut ex inopinato observant, et si quid incidit, arripiunt, idque consumunt. Pinna vero (sic enim Graece dicitur) duabus grandibus patula conchis, cum parva squilla quasi societatem coit comparandi cibi. Itaque cum pisciculi parvi in concham hiantem innataverint, tum admonita a squilla pinna morsu, comprimit conchas. Sic dissimillimis bestiolis communiter cibus quaeritur. In quo admirandum est, *congressune aliquo* inter se, an jam inde ab ortu naturae, *ipsae congregatae* sint. Est etiam admiratio non-

....que sunt: deinde eas relinquunt
sequentes, cum primum aquam, quasi n
mum, videre potuerunt. Tantam inger
tibus conservandi sui natura custodiam.

XLIX. Legi etiam scriptum, esse ave
quae Platalea nominaretur: eam sibi cib
advolantem ad eas aves, quae se in mari
quae cum emersissent, piscemque cepisse
premere earum capita mordicus, dum i
admitterent; id quod ipsa invaderet.
haec avis scribitur conchis se solere comp
cum stomachi calore concoxerit, evomere
eligere ex iis, quae sunt esculenta. Ra
marinae dicuntur obruere sese arena soler
prope aquam: ad quas, quasi ad escam,
accesserint, confici a ranis atque consumi.
quodam bellum quasi naturale cum corvo
alterius, ubicumque nactus est ....

succedit ex iis, quae acquierunt: eaque vicissitudo in omni cursu conservatur.

Multa ejusmodi proferre possum: sed genus ipsum videtis. Jam vero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestiae, ut in pastu circumspectent, ut in cubilibus delitescant: atque illa mirabilia.

L. Quid ea, quae nuper, id est paucis ante seculis, medicorum ingeniis reperta sunt? Vomitione canes, purgatione autem alvos ibes Aegyptiae curant. Auditum est, pantheras, quae in Barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere; quo cum essent usae, non morerentur: capras autem in Creta feras, cum essent confixae venenatis sagittis, herbam quaerere, quae dictamnus vocaretur, quam cum gustavissent, sagittas excidere dicunt e corpore. Cervaeque, paulo ante partum, perpurgant se quadam herbula, quae Seselis dicitur. Jam illa cernimus, ut contra metum et vim suis se armis quaeque defendat. Cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones; aliae fuga se, aliae occultatione tutantur: atramenti effusione sepiae, torpore torpedines; multae etiam insectantes odoris intolerabili foeditate depellunt.

LI. Ut vero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est a providentia deorum, ut semper essent et bestiarum genera, et arborum, omniumque rerum, quae altae aut radicibus a terra, aut stirpibus continerentur, quae quidem omnia eam vim seminis habent in se, ut ex uno plura generentur: idque semen inclusum est in intima parte earum baccarum, quae ex quaque stirpe funduntur: iisdemque seminibus et homines affatim vescuntur, et terrae ejusdem generis stirpium renovatione complentur.

Quid loquar, quanta ratio in bestiis ad perpetuam conservationem earum generis appareat? Nam primum aliae mares, aliae foeminae sunt: quod perpe-

fere cibus matrum lactescere incipit: e
paulo ante nata sunt, sine magistro, d
mammas appetunt, earumque ubertate
Atque ut intelligamus, nihil horum esse
et haec omnia esse opera providae sole
turae: quae multiplices foetus procreant,
canes, his mammarum data est multitudo
dem paucas habent eae bestiae, quae pau
Quid dicam, quantus amor bestiarum sit ir
custodiendisque iis, quae procreaverunt,
cum finem, dum possint se ipsa defer
pisces, ut aiunt, ova cum genuerunt,
Facile enim illa aqua et sustinentur, et f
dunt.

LII. Testudines autem, et crocodilos c
in terra partum ediderint, obruere ova
cedere: ita et nascuntur, et educantur ip

multae et pecudes et stirpes sunt, quae sine procuratione hominum salvae esse non possunt. Magnae etiam opportunitates ad cultum hominum atque abundantiam, aliae aliis in locis reperiuntur. Aegyptum Nilus irrigat, et, cum tota aestate obrutam oppletamque tenuit, tum recedit, mollitosque et oblimatos agros ad serendum relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Euphrates: in quam quotannis quasi novos agros invehit. Indus vero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros laetificat et mitigat, sed eos etiam conserit: magnam enim vim seminum secum frumenti similium dicitur deportare. Multaque alia in aliis locis commemorabilia proferre possum: multos fertiles agros, alios aliorum fructuum.

LIII. Sed illa quanta benignitas naturae, quod tam multa ad vescendum, tam varia, tamque jucunda gignit! neque ea uno tempore anni, ut semper et novitate delectemur, et copia. Quam tempestivos autem dedit, quam salutares non modo hominum, sed etiam pecudum generi, iis denique omnibus, quae oriuntur e terra, ventos Etesias! quorum flatu nimii temperantur calores: ab iisdem etiam maritimi cursus celeres, et certi diriguntur. Multa praetereunda sunt, et tamen multa dicuntur. Enumerari enim non possunt fluminum opportunitates: aestus maritimi, tum accedentes, tum recedentes: montes vestiti, atque silvestres: salinae ab ora maritima remotissimae: medicamentorum salutarium plenissimae terrae: artes denique innumerabiles, ad victum et ad vitam necessariae. Jam diei noctisque vicissitudo conservat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quiescendi. Sic undique omni ratione concluditur, mente consilioque divino omnia in hoc mundo *ad salutem* omnium conservationemque admirabiliter *administrari*.

scilicet animantium, quae ratione utunt
dii et homines, quibus profecto nihil
ratio est enim, quae praestat omnibus:
bile, deorum et hominum causa factum e
quaeque in eo mundo sint omnia.

Faciliusque intelligetur, a diis immort
nibus esse provisum, si erit tota homi
perspecta, omnisque humanae naturae
perfectio. Nam cum tribus rebus anir
teneatur, cibo, potione, spiritu: ad hae
cipienda os est aptissimum, quod adju
spiritu augetur.

LIV. Dentibus autem in ore constr
tur, atque ab his extenuatur et molitur
rum adversi acuti morsu dividunt escas
tem conficiunt, qui genuini vocantur: q
etiam a lingua adjuvari videtur. Lingu
radices ejus haerens excipit stomachus:
illabuntur ea, quae accepta sunt; ori
parte tonsillas attingens, palato extremo

piatque animam eam, quae ducta sit spiritu, eandemque a pulmonibus respiret, et reddat: tegitur quodam quasi operculo, quod ob eam causam datum est, ne, si quid in eam cibi forte incidisset, spiritus impediretur.

Sed cum alvi natura, subjecta stomacho, cibi et potionis sit receptaculum: pulmones autem, et cor extrinsecus spiritum adducant: in alvo multa sunt mirabiliter effecta, quae constant fere e nervis. Est autem multiplex et tortuosa, arcetque et continet, sive illud aridum est, sive humidum, quod recidit, ut id mutari et concoqui possit: eaque tum adstringitur, tum relaxatur, atque omne, quod accipit, cogit et confundit, ut facile et calore, quem multum habet exterendo cibo, et praeterea spiritu omnia cocta atque confecta in reliquum corpus dividantur.

LV. In pulmonibus autem inest raritas quaedam, et assimilis spongiis mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissima: qui tum se contrahunt adspirantes, tum spiritu dilatant, ut frequenter ducatur cibus animalis, quo maxime aluntur animantes. Ex intestinis autem et alvo, secretus a reliquo cibo succus is, quo alimur, permanat ad jecur, per quasdam a medio intestino usque ad portas jecoris (sic enim appellant) ductas et directas vias, quae pertinent ad jecur, eique adhaerent. Atque inde aliae pertinentes sunt, per quas cadit cibus a jecore delapsus. Ab eo cibo cum est secreta bilis, iique humores, qui ex renibus profunduntur, reliqua se in sanguinem vertunt, ad easdemque portas jecoris confluunt, ad quas omnes ejus viae pertinent: per quas lapsus cibus in hoc ipso loco in eam venam, quae cava appellatur, confunditur, perque eam ad cor confectus jam coactusque perlabitur: a corde autem in totum corpus distribuitur per venas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes.

ex eaque pars redditur respirando, pars
cordis parte quadam, quam ventriculum cc
lant: cui similis alter adjunctus est, in qu
a jecore per venam illam cavam influit.
do ex his partibus, et sanguis per venas ir
pore diffunditur, et spiritus per arterias.
autem, crebrae multaeque toto corpore int
quandam incredibilem artificiosi operis div
tantur.

Quid dicam de ossibus? quae subjecta
rabiles commissuras habent, et ad stabilita
et ad artus finiendos accommodatas, et ad
ad omnem corporis actionem. Huc adde
quibus artus continentur; eorumque imp
toto corpore pertinentem: qui, sicut vena
riae, a corde tractae et profectae, in corpus
cuntur.

necessarios et facti, et collocati sunt. Nam oculi, tanquam speculatores, altissimum locum obtinent: ex quo plurima conspicientes fungantur suo munere. Et aures, cum sonum percipere debeant, qui natura in sublime fertur, recte in altis corporum partibus collocatae sunt. Itemque nares, eo quod omnis odor ad supera fertur, recte sursum sunt: et quod cibi et potionis judicium magnum earum est, non sine causa vicinitatem oris secutae sunt. Jam gustatus, qui sentire eorum, quibus vescimur, genera deberet, habitat in ea parte oris, qua esculentis et potulentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore aequabiliter fusus est, ut omnes ictus, omnesque nimios et frigoris et caloris appulsus sentire possimus. Atque, ut in aedificiis architecti avertunt ab oculis et naribus dominorum ea, quae profluentia necessario tetri essent aliquid habitura: sic natura res similes procul amandavit a sensibus.

LVII. Quis vero opifex, praeter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam solertiam persequi potuisset in sensibus? Quae primum oculos membranis tenuissimis vestivit et sepsit: quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas autem, ut continerentur. Sed lubricos oculos fecit et mobiles, ut et declinarent, si quid noceret: et adspectum, quo vellent, facile converterent. Aciesque ipsa, qua cernimus, quae pupula vocatur, ita parva est, ut ea, quae nocere possint, facile vitet. Palpebraeque, quae sunt tegmenta oculorum, mollissimae tactu, ne laederent aciem, aptissime factae et ad claudendas pupulas, ne quid incideret, et ad aperiendas: idque providit, ut identidem fieri posset cum maxima celeritate. Munitaeque sunt palpebrae tanquam vallo *pilorum: quibus, et apertis oculis si quid incideret, repelleretur;* et somno conniventibus, cum oculis ad

ous ita locatus est, ut quasi murus oculis esse videatur.

Auditus autem semper patet: ejus etiam dormientes egemus: a quo cum so ceptus, etiam e somno excitamur. Flex habet, ne quid intrare possit, si simplex pateret. Provisum etiam, ut si qua mini conaretur irrumpere, in sordibus aurium in visco, inhaeresceret. Extra autem em appellantur aures, et tegendi causa factae, sensus, et ne adjectae voces laberentur, ent, priusquam sensus ab his pulsus esset. et quasi corneolos habent introitus, mult flexibus, quod his naturis relatus amplific Quocirca et in fidibus testudine resonatur, et ex tortuosis locis et inclusis referuntur Similiter nares, quae semper propter neces tates patent, contractiores habent introitu

cam) decentiam, oculi judicant: atque etiam alia majora. Nam et virtutes et vitia cognoscunt: iratum, propitium: laetantem, dolentem: fortem, ignavum: audacem, timidumque cognoscunt. Aurium item est admirabile quoddam, artificiosumque judicium, quo judicatur et in vocis et in tibiarum nervorumque cantibus varietas sonorum, intervalla, distinctio, et vocis genera permulta: canorum, fuscum: laeve, asperum: grave, acutum: flexibile, durum: quae hominum solum auribus judicantur. Nariumque item et gustandi pariter et tangendi magna judicia sunt. Ad quos sensus capiendos et perfruendos plures etiam, quam vellem, artes repertae sunt. Perspicuum est enim, quo compositiones unguentorum, quo ciborum conditiones, quo corporum lenocinia processerint.

LIX. Jam vero animum ipsum, mentemque hominis, rationem, consilium, prudentiam, qui non divina cura perfecta esse perspicit, is ipsis rebus mihi videtur carere. De quo dum disputarem, tuam mihi dari velim, Cotta, eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres? Quanta primum intelligentia, deinde consequentiam rerum cum primis conjunctio et comprehensio, esset in nobis; ex quo videlicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione, concludimus: singulasque res definimus, circumscripteque complectimur: ex quo scientia intelligitur quam vim habeat, qualis sit: qua ne in deo quidem est res ulla praestantior. Quanta vero illa sunt, quae vos Academici infirmatis et tollitis, quod et sensibus, et animo ea, quae extra sunt, percipimus, atque comprehendimus! Ex quibus collatis inter se et comparatis, artes quoque efficimus, partim ad usum vitae, partim ad oblectationem necessarias. Jam vero domina *rerum* (*ut vos* soletis dicere) eloquendi vis, quam est *praeclara*, quamque divina! Quae primum efficit, u

Ad usum autem orationis, incredibile e
genter attenderis, quanta opera machinat
Primum enim a pulmonibus arteria usque
mum pertinet, per quam vox, principi
ducens, percipitur et funditur. Deinde
lingua est, finita dentibus. Ea vocem
profusam fingit et terminat, quae sonos
tinctos et pressos efficit, cum et ad dentes
partes pellit oris. Itaque plectri simile
nostri solent dicere: chordarum dentes, r
bus iis, qui ad nervos resonant in cantibu

LX. Quam vero aptas quamque multa
ministras manus natura homini dedit!
enim contractio facilis, facilisque porrect
molles commissuras et artus, nullo in mc
Itaque ad pingendum, ad fingendum, ad s
ad nervorum eliciendos sonos ac tibiarum

vel mandentur condita vetustati. Et praeterea vescimur bestiis et terrenis et aquatilibus, et volatilibus, partim capiendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vectiones: quorum celeritas atque vis nobis ipsis affert vim et celeritatem. Nos onera quibusdam bestiis, nos juga imponimus: nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur: nos e terrae cavernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessarium: nos aeris, argenti, auri venas, penitus abditas, invenimus, et ad usum aptas, et ad ornatum decoras: arborum autem consectione, omnique materia, et culta, et silvestri, partim ad calefaciendum corpus, igni adhibito, et ad mitigandum cibum utimur, partim ad aedificandum, ut tectis septi, frigora caloresque pellamus. Magnos vero usus affert ad navigia facienda, quorum cursibus suppeditantur omnes undique ad vitam copiae: quasque res violentissimas natura genuit, earum moderationem nos soli habemus, maris atque ventorum, propter nauticarum rerum scientiam: plurimisque maritimis rebus fruimur, atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt amnes, nostri lacus: nos fruges serimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus, terris foecunditatem damus: nos flumina arcemus, dirigimus, avertimus: nostris denique manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur.

LXI. Quid vero? hominum ratio non in coelum usque penetravit? soli enim ex animantibus nos astrorum ortus, obitus, cursusque cognovimus: ab hominum genere finitus est dies, mensis, annus: defectiones solis et lunae cognitae, praedictaeque in omne posterum tempus, quae, quantae, quando futurae sint.

quo debet intelligi, nec figuram situm
rum, nec ingenii mentisque vim, talem
fortuna. Restat, ut doceam, atque ali
rem, omnia, quae sint in hoc mundo, q
homines, hominum causa facta esse et

LXII. Principio ipse mundus deoru
que causa factus est: quaeque in eo su
parata ad fructum hominum et inventa su
mundus quasi communis deorum atque
mus, aut urbs utrorumque. Soli enim
tes, jure ac lege vivunt. Ut igitur At
cedaemonem, Atheniensium Lacedae
causa, putandum est conditas esse: om
sint in his urbibus, eorum populorum r
cuntur: sic quaecumque sunt in omni
rum atque hominum putanda sunt.

Jam vero circuitus solis et lunae, r

de vitibus, olivetisque dicam? quarum uberrimi laetissimique fructus nihil omnino ad bestias pertinent. Neque enim serendi neque colendi, nec tempestive demetendi percipiendique fructus, neque condendi ac reponendi ulla pecudum scientia est: earumque omnium rerum, hominum est et usus, et cura.

LXIII. Ut fides igitur et tibias eorum causa factas dicendum est, qui illis uti possunt; sic ea, quae diximus, iis solis confitendum est esse parata, qui utuntur: nec si quae bestiae furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoque causa ea nata esse dicemus. Neque enim homines murium aut formicarum causa frumentum condunt, sed conjugum et liberorum et familiarum suarum: itaque bestiae furtim, ut dixi, fruuntur; domini palam et libere. Hominum igitur causa eas rerum copias comparatas fatendum est; nisi forte tanta ubertas et varietas pomorum, eorumque jucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam et adspectus dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donaverit: tantumque abest, ut haec bestiarum etiam causa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse videamus. Quid enim oves aliud afferunt, nisi ut earum villis confectis atque contextis homines vestiantur? Quae quidem neque ali neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se, sine cultu hominum et curatione potuissent. Canum vero tam fida custodia, tamque amans dominorum adulatio, tantumque odium in externos, et tam incredibilis ad investigandum sagacitas narium, tanta alacritas in venando, quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos? Quid de bobus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipiendum figurata: cervices autem *natae ad jugum*: tum vires humerorum et latitudines, *ad aratra extrahenda*; quibus, cum terrae subi-

ur fissione glebarum, ab illo aureo genere, u
loquuntur, vis nunquam ulla afferebatur.

rrea tum vero proles exorta repente est :
usaque funestum prima est fabricarier ensem,
gustare, manu victum, domitumque, juvencum."

putabatur utilitas percipi ex bobus, ut eorum
bus vesci scelus haberetur.

IV. Longum est mulorum persequi utilitate
orum ; quae certe ad hominum usum parata
Sus vero quid habet, praeter escam ? cui qui
ne putresceret, animam ipsam pro sale datam
esse Chrysippus. Qua pecude, quod erat a
dum hominibus apta, nihil genuit natura foe
s. Quid multitudinem suavitatemque piscium
? quid avium ? ex quibus tanta percipitur vo
ut interdum Pronoea nostra Epicurea fuiss
ur. Atque hae ne caperentur quidem, ni

rerum latet utilitas, quae ad usum hominum orta ab hominibus solis invenitur.

LXV. Illud vero, quod uterque vestrum fortasse arripiet ad reprehendendum: Cotta, quia Carneades libenter in Stoicos invehebatur; Velleius, quia nihil tam irridet Epicurus, quam praedictionem rerum futurarum: mihi videtur vel maxime confirmare, deorum providentia consuli rebus humanis. Est enim profecto divinatio, quae multis locis, rebus, temporibus apparet, tum in privatis, tum maxime in publicis. Multa cernunt haruspices: multa augures provident: multa oraculis declarantur, multa vaticinationibus, multa somniis, multa portentis: quibus cognitis, multae saepe res hominum sententia atque utilitate partae, multa etiam pericula depulsa sunt. Haec igitur sive vis, sive ars, sive natura, ad scientiam rerum futurarum homini profecto est, nec ab alio alicui, quam a diis immortalibus data. Quae si singula vos forte non movent, universa certe tamen inter se connexa atque conjuncta movere debebunt.

Nec vero universo generi hominum solum, sed etiam singulis, a diis immortalibus consuli et provideri solet. Licet enim contrahere universitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos.

LXVI. Nam si omnibus hominibus, qui ubique sunt, quacumque in ora ac parte terrarum, ab hujusce terrae, quam nos incolimus, continuatione distantium, deos consulere censemus ob eas causas, quas ante diximus: his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab oriente ad occidentem colunt. Sin autem his consulunt, qui quasi magnam quandam insulam incolunt, quam nos orbem terrae vocamus: etiam illis consulunt, qui partes ejus insulae tenent, Europam, Asiam, Africam. Ergo et earum

praeterea et nostra civitas, et Graecia tu
viros, quorum neminem nisi juvante deo
credendum est. Quae ratio poëtas, ma
merum, impulit, ut principibus heroum,
medi, Agamemnoni, Achilli, certos deos,
et periculorum comites, adjungeret. Pr
rum deorum saepe praesentiae, quales s
moravi, declarant, ab his et civitatibu
hominibus consuli. Quod quidem intel
significationibus rerum futurarum, quae
entibus, tum vigilantibus portenduntur.
terea ostentis, multa extis admonemu
rebus aliis; quas diuturnus usus ita nota
divinationis efficeret. Nemo igitur vir
aliquo afflatu divino unquam fuit.

Nec vero ita refellendum est, ut, si
vinetis cujuspiam tempestas nocuerit, a

quoniam in utramque partem vobis licet disputare, hanc potius sumas: eamque facultatem disserendi, quam tibi a rhetoricis exercitationibus acceptam amplificavit Academia, huc potius conferas. Mala enim et impia consuetudo est contra deos disputandi, sive ex animo id fit, sive simulate.

AD M. BRUTUM,

LIBER TERTIUS.

I. Quae cum Balbus dixisset, tum a
Sero, inquit, mihi, Balbe, praecipis, qu
Ego enim, te disputante, quid contra
cum ipse meditabar, neque tam refeller
quam ea, quae minus intelligebam, requ
autem suo cuique judicio sit utendum,
est, me id sentire, quod tu velis.

Hic Velleius, Nescis, inquit, quanta
tione, Cotta, sim te auditurus: jucund
bo nostro sermo tuus contra Epicurum
bebo igitur ego me tibi vicissim atte

et aeternam. A Balbo autem animadvertisti, credo, quam multa dicta sint, quamque, etiam si minus vera, tamen apta inter se et cohaerentia. Itaque cogito, ut dixi, non tam refellere ejus orationem, quam ea, quae minus intellexi, requirere. Quare, Balbe, tibi permitto, responderene mihi malis, de singulis rebus quaerenti ex te ea, quae parum accepi, an universam audire orationem meam. Tum Balbus: Ego vero, si quid explanari tibi voles, respondere malo: sin me interrogare, non tam intelligendi causa, quam refellendi; utrum voles faciam: vel ad singula, quae requires, statim respondebo: vel, cum peroraris, ad omnia.

II. Tum Cotta, Optime, inquit: quamobrem sic agamus, ut nos ipsa ducit oratio. Sed antequam de re, pauca de me. Non enim mediocriter moveor auctoritate tua, Balbe, orationeque ea, quae me in perorando cohortabatur, ut meminissem, me et Cottam esse et pontificem: quod eo, credo, valebat, ut opiniones, quas a majoribus accepimus de diis immortalibus, sacra, caeremonias, religionesque defenderem. Ego vero eas defendam semper, semperque defendi: nec me ex ea opinione, quam a majoribus accepi de cultu deorum immortalium, ullius unquam oratio aut docti aut indocti movebit. Sed cum de religione agitur, T. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scaevolam, pontifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor; habeoque C. Laelium augurem, eundemque sapientem, quem potius audiam de religione dicentem in illa oratione nobili, quam quemquam principem Stoicorum. Cumque omnis populi Romani religio in sacra, et in auspicia divisa sit: tertium adjunctum *sit, si quid* praedictionis causa, ex portentis et mon*stris, Sibyllae* interpretes, haruspicesve monuerunt

philosopho rationem accipere debeo reli
joribus autem nostris, etiam nulla rati
credere.

III. Tum Balbus, Quam igitur a me r
quit, Cotta, desideras? Et ille, Quadripa
fuit divisio tua: primum, ut velles docer
deinde, quales essent: tum, ab his mu
postremo, consulere eos rebus humanis.
recte memini, partitio fuit. Rectissime,
bus: sed exspecto, quid requiras.

Tum Cotta, Primum quidque videam
Et si id est primum, quod inter omnes, ni
impios, convenit, mihi quidem ex anim
potest, esse deos: id tamen ipsum, quod n
sum est auctoritate majorum, cur ita sit,
doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi pe
cur a me velis discere? Tum Cotta, Qui

hoc idem et philosophi faciunt, et ego, ut potui, feci. Tu autem, qui id quaeris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus contuear oculis, et non altero tantum, cum idem uno assequi possim.

IV. Tum Cotta, Quam simile istud sit, inquit, tu videris. Nam ego neque in causis, si quid est evidens, de quo inter omnes conveniat, argumentari soleo: perspicuitas enim argumentatione elevatur: nec, si id facerem in causis forensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur contuerere autem altero oculo, causa non esset; cum idem obtutus esset amborum, et cum rerum natura, quam tu sapientem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluisset. Sed quia non confidebas, tam esse id perspicuum, quam tu velles, propterea multis argumentis deos esse docere voluisti. Mihi enim unum satis erat, ita nobis majores nostros tradidisse. Sed tu auctoritates contemnis, ratione pugnas. Patere igitur, rationem meam cum tua ratione contendere. Affers haec omnia argumenta, cur dii sint: remque mea sententia minime dubiam, argumentando dubiam facis. Mandavi enim memoriae non numerum solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum. Primum fuit, cum coelum suspexissemus, statim nos intelligere esse aliquod numen, quo haec regantur. Ex hoc illud etiam,

> "Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem."

Quasi vero quisquam nostrum istum potius, quam Capitolinum, Jovem appellet: aut hoc perspicuum sit, constetque inter omnes, eos esse deos, quos tibi Velleius, multique praeterea, ne animantes quidem esse concedant.

Grave etiam argumentum tibi videbatur, quod opi-

tur tu Tyndaridas appellabas, id est, hon
natos, et quos Homerus, qui recens ab il
fuit, sepultos esse dicit Lacedaemone, ec
riis albis, nullis calonibus, obviam Va
existimas, et victoriam populi Romani Va
homini rustico, quam M. Catoni, qui tu
ceps, nuntiavisse? Ergo et illud in
hodie apparet apud Regillum, tanquam v
gulae, Castoris equi credis esse? Nonn
credere, quod probari potest, animos]
hominum, quales isti Tyndaridae fuer
esse et aeternos, quam eos, qui semel cr
equitare, et in acie pugnare potuisse? au
potuisse dicis, doceas oportet, quomodo,
aniles proferas. Tum Lucilius, An tibi
bellae videntur? Nonne ab A. Postumi
tori et Polluci in foro dedicatam: nonne

praesertim cum vos iidem fato fieri dicatis omnia: quod autem semper ex omni aeternitate verum fuerit, id esse fatum. Quid igitur juvat, aut quid affert ad cavendum, scire aliquid futurum, cum id certe futurum sit? Unde porro ista divinatio? quis invenit fissum jecoris? quis cornicis cantum notavit? quis sortes? quibus ego credo: nec possum Attii Navii, quem commemorabas, lituum contemnere. Sed qui ista intellecta sint, a philosophis debeo discere, praesertim cum plurimis de rebus isti divini mentiantur. At medici quoque (ita enim dicebas) saepe falluntur. Quid simile medicina, cujus ego rationem video, et divinatio, quae unde oriatur, non intelligo? Tu autem etiam Deciorum devotionibus placatos deos esse censes. Quae fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo Romano non possent, nisi viri tales occidissent? Consilium illud imperatorium fuit, quod Graeci Στρατέγμα appellant, sed eorum imperatorum, qui patriae consulerent, vitae non parcerent. Rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo incitato se in hostem immittentem, persequeretur: id quod evenit. Nam Fauni vocem equidem nunquam audivi: tibi si audisse te dicis, credam: etsi, Faunus omnino quid sit, nescio.

VII. Non igitur adhuc, quantum quidem in te, Balbe, est, intelligo deos esse: quos equidem credo esse; sed nihil docent Stoici. Nam Cleanthes, ut dicebas, quatuor modis formatas in animis hominum putat deorum esse notiones. Unus is modus est, de quo satis dixi, qui est susceptus ex praesensione rerum futurarum: alter ex perturbationibus tempestatum, et reliquis motibus: tertius ex commoditate rerum, quas percipimus, et copia: quartus ex astrorum ordine, coelique constantia. De praesensione diximus. De perturbationibus coelestibus, et mari-

copia ; altera de temporum ordine, cons-
tia) tum tractabuntur a nobis, cum de
deorum disputabimus ; de qua plurima
dicta sunt : eodemque illa etiam differ
Chrysippum dicere aiebas, quoniam ess
rerum natura, quod ab homine effici non
homine aliquid melius : quaeque in de
cum pulchritudine mundi comparabas, e
mundi convenientiam consensumque af
nonisque breves et acutulas conclusiones
tem sermonis, quam modo dixi, differem
que tempore illa omnia, quae a te physi
de vi ignea, deque eo calore ex quo om
dicebas, loco suo quaerentur : omniaqu
nudius tertius dicta sunt, cum docere
esse, quare et mundus universus, et sol
stellae sensum ac mentem haberent, in
reservabo. A te autem idem illud etiam

Optime, inquit Cotta. Itaque, quoniam quatuor in partes totam quaestionem divisisti, de primaque diximus, consideremus secundam: quae mihi talis videtur fuisse, ut cum ostendere velles, quales dii essent, ostenderes nullos esse. A consuetudine enim oculorum animum abducere difficillimum dicebas: sed, cum deo nihil praestantius esset, non dubitabas, quin mundus esset deus, quo nihil in rerum natura melius esset; modo possemus eum animantem cogitare, vel potius, ut caetera oculis, sic animo hoc cernere. Sed cum mundo negas quidquam esse melius, quid dicis "melius"? si pulchrius, assentior: si aptius ad utilitates nostras, id quoque assentior: sin autem id dicis, nihil esse mundo sapientius, nullo modo prorsus assentior; non quod difficile sit mentem ab oculis sevocare: sed quo magis sevoco, eo minus id, quod tu vis, possum mente comprehendere.

IX. Nihil est mundo melius in rerum natura: ne in terris quidem urbe nostra. Num igitur idcirco in urbe esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut, quoniam non sit, num idcirco existimas formicam anteponendam esse huic pulcherrimae urbi, quod in urbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur, non te ipsum, quod velis, sumere.

Istum enim locum totum illa vetus Zenonis brevis, et, ut tibi videbatur, acuta conclusio dilatavit. Zeno enim ita concludit: "Quod ratione utitur, melius est, quam id, quod ratione non utitur: nihil autem mundo melius: ratione igitur mundus utitur." Hoc si placet, jam efficies, mundus optime librum legere videatur. Zenonis enim vestigiis, hoc modo rationem *poteris* concludere. Quod literatum est, id est *melius,* quam quod non est literatum: nihil autem

quoniam earum quoque artium homines
creantur. Nihil igitur affert pater iste
quare mundum ratione uti putemus, nec c
tem quidem esse. Non est igitur mundı
tamen nihil est eo melius: nihil est enim e
nihil nobis salutarius, nihil ornatius ads
tuque constantius. Quod si mundus uni
est deus, ne stellae quidem, quas tu innur
deorum numero reponebas: quarum te cu
biles aeternique delectabant: nec mehercı
sunt enim admirabili incredibilique consta
non omnia, Balbe, quae cursus certos et
habent, ea deo potius tribuenda sunt, quam

X. Quid Chalcidico Euripo in motu ide
ciprocando putas fieri posse constantius?
Siciliensi? quid Oceani fervore illis in locis

Et Chrysippus tibi acute dicere videbatur, homo sine dubio versutus et callidus. "Versutos" eos appello, quorum celeriter mens versatur: "callidos" autem, quorum, tanquam manus opere, sic animus usu concalluit. Is igitur, "si aliquid est," inquit, "quod homo efficere non possit, quid efficit, melior est homine. Homo autem haec, quae in mundo sunt, efficere non potest: qui potuit igitur, is praestat homini. Homini autem praestare quis possit, nisi deus? est igitur deus."

Haec omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore versantur. Quid enim sit melius, quid praestabilius, quid inter naturam et rationem intersit, non distinguitur. Idemque, si dei non sint, negat esse in omni natura quidquam homine melius. Id autem putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, summae arrogantiae censet esse. Sit sane arrogantis, pluris se putare, quam mundum. At illud non modo non arrogantis, se potius prudentis, intelligere se habere sensum et rationem; haec eadem Orionem et Caniculam non habere. Et, "si domus pulchra sit, intelligamus eam dominis," inquit, "aedificatam esse, non muribus; sic igitur mundum deorum domum existimare debemus." Ita prorsus existimarem, si illum aedificatum, non, quemadmodum docebo, a natura conformatum putarem.

XI. At enim quaerit apud Xenophontem Socrates, unde animam arripuerimus, si nulla fuerit in mundo. Et ego quaero, unde orationem, unde numeros, unde cantus: nisi vero loqui solem cum luna putamus, cum propius accesserit, aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat. Naturae ista sunt, Balbe, naturae non artificiose ambulantis, *ut ait Zeno,* (quod quidem quale sit, jam videbimus) *sed omnia* cientis et agitantis motibus et mutationi

iste quasi consensus, quam συμπάθειαν G
sed ea, quo sua sponte, major est, eo r
ratione fieri existimanda est.

XII. Illa autem, quae Carneades affe
admodum dissolvitis? Si nullum corp
sit, nullum esse corpus sempiternum: (
immortale nullum esse, ne individuum
quod dirimi distrahive non possit. Cu
animal patibilem naturam habeat, nullu
quod effugiat accipiendi aliquid extrins
quasi ferendi et patiendi, necessitatem.
animal tale est, immortale nullum est
omne animal secari ac dividi potest, null
individuum, nullum aeternum. Atqui
ad accipiendam vim externam et ferend
est: mortale igitur omne animal, et d
dividuum sit necesse est.

Ut enim, si omnis cera commutabili
esset cereum, quod commutari non posse
argenteum, nihil aeneum, si commutab

aliqua parte eorum: horum autem nihil est, quin intereat. Nam et terrenum omne dividitur, et humor ita mollis est, ut facile comprimi collidique possit. Ignis vero, et aër, omni impulsu facillime pellitur, naturaque cedens est maxime et dissipabilis. Praeterea omnia haec tum intereunt, cum in naturam aliam convertuntur: quod fit, cum terra in aquam se vertit, et cum ex aqua oritur aër, et cum ex aëre aether, cumque eadem vicissim retro commeant. Quod si ea intereant, ex quibus constet omne animal, nullum est animal sempiternum.

XIII. Et, ut haec omittamus, tamen animal nullum inveniri potest, quod neque natum unquam sit, et semper sit futurum. Omne enim animal sensus habet: sentit igitur et calida, et frigida, et dulcia, et amara; nec potest ullo sensu jucunda accipere, et non accipere contraria: si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam capit: quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est: omne igitur animal, confitendum est, esse mortale.

Praeterea, si quid est, quod nec voluptatem sentiat nec dolorem, id animal esse non potest. Sin autem quod animal est, id illa necesse est sentiat: et quod ea sentiat, non potest esse aeternum: et omne animal sentit: nullum igitur animal est aeternum. Praeterea nullum potest esse animal, in quo non et appetitio sit et declinatio naturalis. Appetuntur autem, quae secundum naturam sunt, declinantur contraria: et omne animal appetit quaedam, et fugit a quibusdam. Quod autem refugit, id contra naturam est: et quod est contra naturam, id habet vim interimendi: omne ergo animal intereat necesse est. Innumerabilia sunt, ex quibus effici cogique possit, nihil esse, quod sensum habeat, quin id intereat. Etenim ea ipsa, quae sentiuntur, ut frigus, ut

concreta ex pluribus naturis, quarum
locum habeat, quo naturae vi afferatur
alia summum, alia medium. Haec ad
pus cohaerere possunt: semper aute
possunt: necesse est enim, in suum
natura rapiatur: nullum igitur anima
num.

Sed omnia vestri, Balbe, solent ad
ferre, Heraclitum, ut opinor, sequente
non omnes interpretantur uno modo.
quid diceret, intelligi noluit, omittam
ita dicitis, omnem vim esse ignem:
mantes, cum calor defecerit, tum inter
natura rerum id vivere, id vigere, qu
autem non intelligo, quo modo, calore
pora intereant; non intereant, hum
amisso, praesertim cum intereant etia
Quamobrem id quidem commune est
rumtamen videamus exitum. Ita
nihil esse animal extrinsecus in natur

eadem dici possunt. Quidquid est enim, quod sensum habeat, id necesse est sentiat et voluptatem et dolorem: ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire. Ita fit, ut ne ignem quidem efficere possitis aeternum.

Quid enim? non eisdem vobis placet, omnem ignem pastus indigere? nec permanere ullo modo posse, nisi alatur? ali autem solem, lunam, reliqua astra, aquis, alia dulcibus, alia marinis? Eamque causam Cleanthes affert, cur se sol referat, nec longius progrediatur solstitiali orbe, itemque brumali, ne longius discedat a cibo. Hoc totum quale sit, mox: nunc autem concludatur illud, quod interire possit, id aeternum non esse natura: ignem autem interiturum esse, nisi alatur; non esse igitur natura ignem sempiternum.

XV. Qualem autem deum intelligere non possumus nulla virtute praeditum? Quid enim? prudentiamne deo tribuemus? quae constat ex scientia rerum bonarum et malarum, et, nec bonarum nec malarum. Cui mali nihil est, nec esse potest, quid huic opus est delectu bonorum et malorum? quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura assequamur. At obscurum deo nihil potest esse. Nam justitia, quae suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? Hominum enim societas et communitas, ut vos dicitis, justitiam procreavit. Temperantia autem constat ex praetermittendis voluptatibus corporis: cui si locus in coelo est, est etiam voluptatibus. Nam fortis deus intelligi qui potest? in dolore, an in labore, an in periculo? quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur utentem, nec virtute ullo praeditum deum intelligere qui possumus?

Nec vero vulgi atque imperitorum inscitiam de

pium, Tyndaridas: Romulum nostri, alio plures, quos, quasi novos et adscriptitios ci lum receptos putant. Haec igitur indocti.

XVI. Quid vos philosophi? qui melior illa: sunt enim praeclara. Sit sane deus dus. Hoc credo illud esse

"Sublime candens, quem invocant omnes J

Quare igitur plures adjungimus deos? qua est eorum multitudo? Mihi quidem sane dentur; singulas enim stellas numeras de aut belluarum nomine appellas, ut Capram pam, ut Taurum, ut Leonem: aut rerum tarum, ut Argo, ut Aram, ut Coronam.

Sed ut haec concedantur, reliqua qui ta modo concedi, sed omnino intelligi possunt? ges, "Cererem," vinum, "Liberum" dicin re nos quidem sermonis utimur usitato: se

scire sane velim: plures enim tradunt nobis ii, qui interiores scrutantur et reconditas literas: antiquissimum, Jove natum, sed antiquissimo item Jove: nam Joves quoque plures in priscis Graecorum literis invenimus. Ex eo igitur et Lisyto est is Hercules, quem concertavisse cum Apolline de tripode accepimus. Alter traditur Nilo natus, Aegyptius: quem aiunt Phrygias literas conscripsisse. Tertius est ex Idaeis Digitis, cui inferias afferunt. Quartus, Jovis et Asteriae, Latonae sororis, qui Tyri maxime colitur: cujus Carthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Jupiter genuit, sed tertius Jupiter: quoniam, ut jam docebo, plures Joves etiam accepimus.

XVII. Quando enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo, meliora me didicisse de colendis diis immortalibus jure pontificio, et majorum more, capedunculis iis, quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Laelius, quam rationibus Stoicorum. Si enim vos sequar, dic, quid ei respondeam, qui me sic roget: Si dii sunt, suntne etiam Nymphae deae? Si Nymphae, Panisci etiam, et Satyri. Hi autem non sunt: ne Nymphae quidem deae igitur. At earum templa sunt publice vota et dedicata. Quid igitur? ne caeteri quidem ergo dii, quorum templa sunt dedicata. Age porro, Jovem et Neptunum deum numeras. Ergo etiam Orcus, frater eorum, deus; et illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Styx, Phlegethon; tum Charon, tum Cerberus, dii putandi. At id quidem repudiandum: ne Orcus quidem igitur. Quid dicitis ergo de fratribus?

Haec Carneades agebat, non ut deos tolleret, quid enim philosopho minus conveniens? sed ut Stoi

nihil de diis explicare convinceret. Itaque insequebatur. Quid enim? aiebat, si ii fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest? quem vulgo maxime ad Occidentem colunt: qui si est deus, patrem quoque ejus, Coelum, esse deum confitendum est. Quod si ita est, Coeli quoque parentes dii habendi sunt, Aether et Dies, eorumque fratres et sorores, qui a genealogis antiquis sic nominantur, Amor, Dolus, Metus, Labor, Invidentia, Fatum, Senectus, Mors, Tenebrae, Miseria, Querela, Gratia, Fraus, Pertinacia, Parcae, Hesperides, Somnia: quos omnes Erebo et Nocte natos ferunt. Aut igitur haec monstra probanda sunt, aut prima illa tollenda.

XVIII. Quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, caeteros, deos esse dices: de Hercule, Aesculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur aeque atque illi; apud quosdam etiam multo magis. Ergo hi dii sunt habendi, mortalibus nati matribus? Quid? Aristaeus, qui olivae dicitur inventor, Apollinis filius: Theseus, qui Neptuni: reliqui, quorum patres dii, non erunt in deorum numero? Quid, quorum matres? Opinor etiam magis. Ut enim in jure civili, qui est matre libera, liber est: item jure naturae, qui dea matre est, deus sit necesse est. Itaque Achillem Astypalenses insulani sanctissime colunt. Qui si deus est, et Orpheus, et Rhesus, dii sunt, Musa matre nati; nisi forte maritimae nuptiae terrenis anteponuntur. Si hi dii non sunt, quia nusquam coluntur: quo modo illi sunt? Vide igitur, ne virtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque, Balbe, visus es dicere.

Quo modo autem potes, si Latonam deam putas, *Hecaten non* putare, quae matre Asteria est, sorore

Latonae? An haec quoque dea est? vidimus enim ejus aras delubraque in Graecia. Sin haec dea est, cur non Eumenides? quae si deae sunt, quarum et Athenis fanum est, et apud nos, ut ego interpretor, lucus Furinae: Furiae deae sunt, speculatrices, credo, et vindices facinorum et scelerum. Quod si tales dii sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoque dea putanda est: cui, cum fana circuimus in agro Ardeati, rem divinam facere solemus: quae, quia partus matronarum tueatur, a nascentibus Natio nominata est. Ea si dea est; dii omnes illi, qui commemorabantur a te, Honos, Fides, Mens, Concordia. Ergo etiam Spes, Moneta, omniaque, quae cogitatione nobismet ipsi possumus fingere. Quod si verisimile non est, ne illud quidem est, haec unde fluxerunt.

XIX. Quid autem dicis? si dii sunt illi, quos colimus et accipimus: cur non eodem in genere Serapim Isimque numeremus? quod si facimus, cur barbarorum deos repudiemus? Boves igitur, et equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas praeterea belluas, in deorum numero reponemus; quae si rejiciamus, illa quoque, unde haec nata sunt, rejiciemus. Quid deinde? Ino dea dicitur, quae Leucothea a Graecis, a nobis Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia? Circe autem, et Pasiphaë, e Perseide, Oceani filia, natae, patre Sole, in deorum numero non habebuntur? quanquam Circen quoque coloni nostri Circeienses religiose colunt. Ergo hanc deam dicis. Quid Medeae respondebis? quae duobus avis, Sole et Oceano, Æeta patre, matre Idyia procreata est. Quid hujus Absyrto fratri, qui est apud Pecuvium Aegialeus? sed illud nomen *veterum literis* usitatius. Qui si dii non sunt, vereor

si sunt hi dii, est certe Erechtheus, cuj.
et delubrum vidimus, et sacerdotem. Qu
facimus, quid aut de Codro dubitare poss
de caeteris, qui pugnantes pro patriae lib
derunt? Quod si probabile non est, ne i
superiora, unde haec manant, probanda su

Atque in plerisque civitatibus intelligi
gendae virtutis gratia, quo libentius reipul
periculum adiret optimus quisque, viron
memoriam honore deorum immortalium c
Ob eam enim ipsam causam Erecththei
filiaeque ejus, in numero deorum sunt. I
natarum est delubrum Athenis, quod Le
minatur. Alabandenses quidem sanctius
colunt, a quo est urbs illa condita, quam
nobilium deorum: apud quos non inurba
cus, ut multa, cum quidam ei molestus,
deum esse confirmaret, Herculem negar
inquit, "mihi Alabandus, tibi Hercules

XX. Illa autem, Balbe, quae tu a co

Arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodam modo coloratis. Quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. Quod si nubes retuleris in deos, referendae certe erunt tempestates, quae populi Romani ritibus consecratae sunt. Ergo imbres, nimbi, procellae, turbines, dii putandi. Nostri quidem duces, mare ingredientes, immolare hostiam fluctibus consueverunt. Tum si est Ceres a gerendo, (ita enim dicebas) terra ipsa dea est, et ita habetur: quae est enim alia Tellus? sin terra: mare etiam: quem Neptunum esse dicebas: ergo et flumina, et fontes. Itaque et Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit: et in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, Almonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in immensum serpet, aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio superstitionis probabitur.

XXI. Nihil ergo horum probandum est. Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, qui hos deos ex hominum genere in coelum translatos, non re, sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes sancteque veneramur. Principio Joves tres numerant ii, qui theologi nominantur: ex quibus primum et secundum natos in Arcadia: alterum patre Aethere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, et Liberum: alterum patre Coelo, qui genuisse Minervam dicitur, quam principem et inventricem belli ferunt: tertium Cretensem, Saturni filium, cujus in illa insula sepulcrum ostenditur. Διόσκουροι etiam apud Graios multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur Anaces, Athenis ex Jove, rege antiquissimo, et Proserpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionysus: secundi, Jove tertio nati ex Leda, Castor et Pollux: *tertii dicuntur* a nonnullis Alco, Melampus, et Emolus, *Atrei* filii, qui Pelope natus fuit.

Soles ipsi quam multi a theologis profer
eorum Jove natus, nepos Aetheris: alter
tertius, Vulcano Nili filio, cujus urbem
lunt esse eam, quae Heliopolis appella
is, quem heroicis temporibus Achanto Rh
dicitur, avum Ialysi, Camiri, et Lindi:
Colchis fertur Æetam et Circen procrea

XXII. Vulcani item complures: p
natus, ex quo et Minerva Apollinem e
tutela Athenas antiqui historici esse vo
cundus Nilo natus, Phthas, ut Aegypt
quem custodem esse Aegypti volunt: te
tio Jove et Junone, qui Lemni fabricae t
fuisse: quartus Menalio natus, qui te
propter Siciliam, quae Vulcaniae nomina
curius unus Coelo patre, Die matre n
obscoenius excitata natura traditur, qu
Proserpinae commotus: alter Valentis e
filius, is, qui sub terris habetur idem
tertius Jove tertio natus, et Maia ex q

venisse, primusque vulnus dicitur obligavisse: secundus secundi Mercurii frater; is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosuris: tertius, Arsippi et Arsinoae, qui primus purgationem alvi, dentisque evulsionem, ut ferunt, invenit: cujus in Arcadia non longe a Lusio flumine sepulcrum et lucus ostenditur.

XXIII. Apollinum antiquissimus is, quem paulo ante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum: alter Corybantis filius, natus in Creta; cujus de illa insula cum Jove ipso certamen fuisse traditur: tertius Jove tertio natus et Latona, quem ex Hyperboreis Delphos ferunt advenisse: quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianae item plures: prima Jovis et Proserpinae, quae pinnatum Cupidinem genuisse dicitur: secunda notior, quam Jove tertio et Latona natam accepimus: tertiae pater Upis traditur, Glauce mater; eam Graeci saepe Upim paterno nomine appellant. Dionysos multos habemus: primum Jove et Proserpina natum: secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisse: tertium, Caprio patre, eumque regem Asiae praefuisse dicunt, cui Sabazia sunt instituta: quartum Jove et Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quintum Niso natum et Thyone, a quo Trieterides constitutae putantur.

Venus prima Coelo et Die nata; cujus Elide delubrum videmus: altera, spuma procreata, ex qua et Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus: tertia, Jove nata, et Diona, quae nupsit Vulcano: sed ex ea et Marte natus Anteros dicitur: quarta, Syria, Tyroque concepta, quae Astarte vocatur; quam Adonidi nupsisse proditum est. Minerva prima, quam Apollinis matrem supra diximus: secunda orta Nilo, quam Aegyptii Saitae colunt: tertia illa, quam Jove generatam supra diximus: quarta Jo[v]

nata et Coryphe, Oceani filia, quam Arcades Coriam nominant, et quadrigarum inventricem ferunt: quinta Pallantis, quae patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem; cui pinnarum talaria affigunt. Cupido primus Mercurio et Diana prima natus dicitur: secundus, Mercurio et Venere secunda: tertius quidem est Anteros, Marte et Venere tertia.

Atque haec quidem, et ejusmodi, ex vetere Graeciae fama collecta sunt; quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. Vestri autem non modo haec non refellunt, verum etiam confirmant, interpretando quorsum quidque pertineat. Sed eo jam, unde huc digressi sumus, revertamur.

XXIV. Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad haec refellenda? nam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, victoriam, salutem, concordiam, caeteraque ejusmodi, rerum vim habere videmus, non deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut fides, ut spes, ut virtus, ut concordia: aut optandae nobis sunt ut honos, ut salus, ut victoria: quarum rerum utilitatem video; video etiam consecrata simulacra. Quare autem in his vis deorum insit, tum intelligam, cum cognovero. Quo in genere vel maxime est Fortuna numeranda, quam nemo ab inconstantia et temeritate sejunget: quae digna certe non sunt deo.

Jam vero quid vos illa delectat explicatio fabularum, et enodatio nominum? exsectum a filio Coelum, vinctum itidem a filio Saturnum. Haec, et alia generis ejusdem, ita defenditis, ut ii, qui ista finxerunt, non modo non insani, sed etiam fuisse sapientes videantur. In enodandis autem nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat annis: Mavors, quia magna vertit: Minerva, quia mi-

nuit, aut quia minatur: Venus, quia venit ad omnia: Ceres, a gerendo. Quam periculosa consuetudo! in multis enim nominibus haerebitis. Quid Vejovi facies? quid Vulcano? quanquam, quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non possis una litera explicare, unde ductum sit. In quo quidem magis tu mihi natare visus es, quam ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit, et minime necessariam, primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commentitiarum fabularum reddere rationem: vocabulorum, cur quique ita appellati sint, causas explicare. Quod cum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit: eos enim, qui dii appellantur, rerum naturas esse, non figuras deorum.

XXV. Qui tantus error fuit, ut perniciosis etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur. Febris enim fanum in Palatio, et Orbonae ad aedem Larum, et aram malae Fortunae Esquiliis consecratam videmus. Omnis igitur talis a philosophia pellatur error, ut, cum de diis immortalibus disputemus, dicamus digna diis immortalibus: de quibus habeo ipse, quod sentiam; non habeo autem, quod tibi assentiar. Neptunum esse dicis, animum cum intelligentia per mare pertinentem: idem de Cerere. Istam autem intelligentiam aut maris aut terrae non modo comprehendere animo, sed ne suspicione quidem possum attingere. Itaque aliunde mihi quaerendum est, ut et esse deos, et quales sint dii, discere possim, quam quales tu eos esse vis.

Videamus ea, quae sequuntur: primum, deorumne providentia mundus regatur: deinde, consulantne rebus humanis. Haec enim mihi ex tua partitione restant duo: de quibus si vobis videtur, accuratius dis-

[redacted] dum puto. Mihi vero, inquit Velleius, val
ır : nam et majora exspecto ; et his, quae dic
vehementer assentior. Tum Balbus, Interpe
ie, inquit, Cotta, nolo : sed sumemus temp
: efficiam profecto, ut fateare. Sed ****

XVI. " Nequaquam istuc istac ibit : magna inest c
tatio :
Nam ut ego illis supplicarem tanta blandiloquentia ?"

e parumne ratiocinari videtur, et sibi ipsa nef
pestem machinari ? Illud vero quam calli
ie ?

volt esse, quod volt ; ita dat se res, ut operam dabit

st versus omnium seminator malorum.

transversa mente mihi hodie tradidit repagula :
bus ego iram omnem recludam, atque ille pernicie
abo :

[redacted]

XXVII. Nec tamen ille ipse est praetereundus, qui non sat habuit conjugem illexisse in stuprum: de quo recte et verissime loquitur Atreus:

> "Quod re in summa summum esse arbitror
> Periclum, matres coinquinari regias;
> Contaminari stirpem; admisceri genus."

At id ipsum quam callide, qui regnum adulterio quaereret!

> "Addo (inquit) huc, quod mihi portento coelestûm pater
> Prodigium misit regni stabilimen mei,
> Agnum inter pecudes aurea clarum coma
> Quondam Thyestem clepere ausum esse e regia:
> Qua in re adjutricem conjugem cepit sibi."

Videturne summa improbitate usus non sine summa esse ratione? Nec vero scena solum referta est his sceleribus, sed multo vita communis paene majoribus. Sentit domus uniuscujusque, sentit forum, sentit curia, campus, socii, provinciae, ut, quemadmodum ratione recte fiat, sic ratione peccetur: alterumque et a paucis, et raro; alterum, et saepe et a pluribus: ut satius fuerit nullam omnino nobis a diis immortalibus datam esse rationem, quam tanta cum pernicie datam. Ut vinum aegrotis, quia prodest raro, nocet saepissime, melius est non adhibere omnino, quam spe dubiae salutis in apertam perniciem incurrere: sic, haud scio an melius fuerit, humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, solertiam, quam rationem vocamus, quoniam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris, non dari omnino, quam tam munifice et tam large dari. Quamobrem si mens voluntasque divina idcirco consuluit hominibus, quod iis largita est rationem: iis solis consuluit, quos bona *ratione* donavit: quos videmus, si modo ulli sunt, *esse perpaucos*. Non placet autem paucis a diis im-

tuc negat? aut quae est in collatione ista s
nec enim Herculi Deianira nocere voluit,
nicam, sanguine Centauri tinctam, dedit
desse Pheraeo Jasoni is, qui gladio von
aperuit, quam sanare medici non potuerar
enim, etiam cum obesse vellent, profuerun
prodesse, obfuerunt. Ita non fit, ex eo q
ut voluntas ejus, qui dederit, appareat: nec
accepit, bene utitur, idcirco is, qui dedit, ar
Quae enim libido, quae avaritia, quod fa
suscipitur nisi consilio capto, aut sine anim
cogitatione, id est, ratione, perficitur? N
opinio ratio est, et quidem bona ratio, si ve
autem, si falsa est opinio. Sed a deo tantum
habemus, si modo habemus; bonam autem
aut non bonam, a nobis. Non enim, ut pat
relinquitur, sic ratio homini est beneficio deo

Ille vero in Synephebis, Academicorum more, contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui, in amore summo, summaque inopia, suave esse dicit,

"Parentem habere avarum, illepidum, in liberos
Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui."

Atque huic incredibili sententiae ratiunculas suggerit:

"Aut tu illum fructu fallas: aut per literas
Avertas aliquod nomen; aut per servolum
Percutias pavidum. Postremo, a parco patre
Quod sumas, quanto dissipas libentius!"

Idemque facilem et liberalem patrem incommodum esse amanti filio disputat; quem

"Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,
Nec quem dolum ad eum, aut machinam commoliar,
Scio quidquam: ita omnes meos dolos, fallacias,
Praestigias, praestrinxit commoditas patris."

Quid ergo isti doli? quid machinae? quid fallaciae, praestigiaeque? num sine ratione esse potuerunt? O praeclarum munus deorum! ut Phormio possit dicere,

"Cedo senem: jam instructa mihi sunt in corde consilia omnia."

XXX. Sed exeamus e theatro: veniamus in forum. Sessum it praetor. Quid? ut judicetur, qui tabularium incenderit. Quod facimus occultius? At se Q. Sosius, splendidus eques Romanus ex agro Piceno, fecisse confessus est. Qui transcripserit tabulas publicas? Id quoque L. Alenus fecit, cum chirographum Sex. primorum imitatus est. Quid hoc homine solertius? Cognosce alias quaestiones, auri *Tolosani*, conjurationis Jugurthinae. Repete superiora: Tubuli de pecunia capta ob rem judicandam:

conducto, aut locato, contra fidem fiunt
cium publicum rei privatae lege Laetori
riculum malitiarum omnium, judicium
quod C. Aquillius, familiaris noster, pr
dolum idem Aquillius tum teneri puta
sit simulatum, aliud actum.

Hanc igitur a diis immortalibus tanta
malorum sementem esse factam? Si e
hominibus dii dederunt, et malitiam d
enim malitia, versuta et fallax nocendi r
etiam dii fraudem dederunt, facinus, cae
rum nihil nec suscipi sine ratione, nec
Utinam igitur, ut illa anus optat,

> ——" ne in nemore Pelio, securib
> Caesa cecidisset abiegna ad terram tr

sic istam calliditatem hominibus dii n
qua perpauci bene utuntur; qui tamen
male utentibus opprimuntur: innumer
improbe utuntur: ut donum hoc divinu

vitiis, ais, esse culpam. Eam dedisses hominibus rationem, quae vitia culpamque excluderet. Ubi igitur locus fuit errori deorum? nam patrimonia, spe bene tradendi, relinquimus; qua possumus falli: deus falli quî potuit? An ut Sol, in currum cum Phaëthontem filium sustulit? aut Neptunus, cum Theseus Hippolytum perdidit, cum ter optandi a Neptuno patre habuisset potestatem? Poëtarum ista sunt: nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non fabularum. Atque ii tamen ipsi dii poëtici, si scissent perniciosa fore illa filiis, peccasse in beneficio putarentur.

Et, si verum est, quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos iis, qui bene dicta male interpretarentur; posse enim asotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire; prorsus, si, qui audierunt, vitiosi essent discessuri, quod perverse philosophorum disputationem interpretarentur; tacere praestaret philosophis, quam iis, qui se audissent, nocere. Sic, si homines rationem, bono consilio a diis immortalibus datam, in fraudem malitiamque convertunt; non dari illam, quam dari, humano generi melius fuit. Ut, si medicus sciat, eum aegrotum, qui jussus sit vinum sumere, meracius sumpturum, statimque periturum; magna sit in culpa: sic vestra ista Providentia reprehendenda, quae rationem dederit iis, quos scierit ea perverse et improbe usuros. Nisi forte dicitis, eam nescisse. Utinam quidem! Sed non audebitis: non enim ignoro, quanti ejus nomen putetis.

XXXII. Sed hic quidem locus concludi jam potest. Nam si stultitia, consensu omnium philosophorum, majus est malum, quam si omnia mala et fortunae et corporis ex altera parte ponantur; sapientiam

possit. Ac nos quidem nimis multa
sima. Telamo autem uno versu locu
ficit, cur dii homines negligant:

> "Nam, si curent, bene bonis sit, mal
> quod nunc abest."

Debebant illi quidem omnes bonos effic
hominum generi consulebant. Sin id
quidem certe consulere debebant. C
Scipiones, fortissimos et optimos viros
Poenus oppressit? Cur Maximus extu
sularem? Cur Marcellum Hannibal in
Paulum Cannae sustulerunt? Cur Poe
litati Reguli corpus est praebitum? C
domestici parietes non texerunt? Sec
et alia permulta. Propiora videamus.
culus meus, vir innocentissimus iden
mus, P. Rutilius in exsilio est? Cu
interfectus domi suae, Drusus? Cur
prudentiaeque specimen, ante simulac

XXXIII. At dedit poenas. Prohiberi melius fuit impedirique, ne tot summos viros interficeret, quam ipsum aliquando poenas dare. Summo cruciatu suppliciοque Q. Varius, homo importunissimus, periit: si, quia Drusum ferro Metellum veneno, sustulerat; illos conservari melius fuit, quam poenas sceleris Varium pendere. Duodequadraginta Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimae et beatissimae civitatis: Quam multos ante hunc, in ipso Graeciae flore, Pisistratus! At Phalaris, at Apollodorus, poenas sustulit. Multis quidem ante cruciatis et necatis. Et praedones multi saepe poenas dant: nec tamen possumus dicere, non plures captivos acerbe, quam praedones, necatos. Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum accepimus: Zenonem Eleae in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cujus morti illacrymari soleo, Platonem legens. Videsne igitur, deorum judicio, si vident res humanas, discrimen esse sublatum?

XXXIV. Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret. Dionysius (de quo ante dixi), cum fanum Proserpinae Locris expilavisset, navigabat Syracusas: isque cum secundissimo vento cursum teneret, ridens, "Videtisne," inquit, "amici, quam bona a Diis immortalibus navigatio sacrilegis detur?" Atque homo acutus, cum bene planeque percepisset, in eadem sententia perseverabat: qui, cum ad Peloponnesum classem appulisset, et in fanum venisset Jovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum, grandi pondere, quo Jovem ornarat ex manubiis Carthaginiensium tyrannus Gelo. Atque in eo etiam cavillatus est, aestate grave esse aureum

amiculum, hieme frigidum; eique laneum pallium injecit, cum id esse ad omne anni tempus diceret. Idemque Aesculapii Epidauri barbam auream demi jussit: neque enim convenire, barbatum esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis esset. Jam mensas argenteas de omnibus delubris jussit auferri; in quibus quod, more veteris Graeciae, inscriptum esset, "*Bonorum Deorum*," uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem Victoriolas aureas, et pateras, coronasque, quae simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat; eaque se accipere, non auferre, dicebat; esse enim stultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus et dantibus nolle sumere. Eundemque ferunt haec, quae dixi, sublata de fanis, in forum protulisse, et per praeconem vendidisse; exactaque pecunia edixisse, ut quod quisque a sacris haberet, id ante diem certam in suum quidque fanum referret. Ita, ad impietatem in deos, in homines adjunxit injuriam.

XXXV. Hunc igitur nec Olympius Jupiter fulmine percussit, nec Aesculapius misero diuturnoque morbo tabescentem interemit: atque in suo lectulo mortuus, in Tympanidis rogum illatus est; eamque potestatem, quam ipse per scelus erat nactus, quasi justam et legitimam, haereditatis loco, filio tradidit.

Invita in hoc loco versatur oratio: videtur enim auctoritatem afferre peccandi. Recte videretur, nisi et virtutis et vitiorum, sine ulla divina ratione, grave ipsius conscientiae pondus esset: qua sublata, jacent omnia. Ut enim nec domus nec respublica ratione quadam et disciplina designata videatur, si in ea nec recte factis praemia exstent ulla, nec supplicia peccatis; sic mundi divina in homines moderatio pro-

fecto nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum et malorum.

At enim minora dii negligunt, neque agellos singulorum nec viticulas persequuntur; nec, si uredo aut grando quidpiam nocuit, id Jovi animadvertendum fuit. Ne in regnis quidem reges omnia minima curant. Sic enim dicitis; quasi ego paulo ante de fundo Formiano P. Rutilii sim questus, non de amissa salute.

XXXVI. Atque hoc quidem omnes mortales sic habent, externas commoditates, vineta, segetes, oliveta, ubertatem frugum et fructuum, omnem denique commoditatem prosperitatemque vitae, a diis se habere: virtutem autem nemo unquam acceptum deo retulit. Nimirum recte. Propter virtutem enim jure laudamur, et in virtute recte gloriamur: quod non contingeret, si id donum a deo, non a nobis, haberemus. At vero aut honoribus aucti, aut re familiari, aut si aliud quidpiam nacti sumus fortuiti boni, aut depulimus mali, cum diis gratias agimus, tum nihil nostrae laudi assumptum arbitramur. Num quis, quod bonus vir esset, gratias diis egit unquam? At, quo dives, quod honoratus, quod incolumis. Jovemque Optimum et Maximum (ob eas res) appellant, non quod nos justos, temperatos, sapientes efficiat, sed quod salvos, incolumes, opulentos, copiosos. Neque Herculi quisquam decumam vovit unquam, si sapiens factus esset. Quanquam Pythagoras, cum in geometria quiddam novi invenisset, Musis bovem immolasse dicitur. Sed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini quidem Delio hostiam immolare voluit, ne aram sanguine adspergeret. Ad rem autem ut redeam, judicium hoc omnium mortalium est, fortunam a deo petendam, a se ipso sumendam esse sa-

XXXVII. At hominumquam ......

boni. Eos quidem ascribimus, attribuim ulla ratione diis immortalibus. At Diagoras mothraciam venisset, Atheos ille qui dicitu quidam amicus, "Tu, qui deos putas hum gere, nonne animadvertis, ex tot tabulis pic multi votis vim tempestatis effugerint, in p salvi pervenerint?" "Ita fit," inquit: ' nusquam picti sunt, qui naufragia fecerun rique perierunt." Idemque, cum ei navig res, adversa tempestate timidi et perterriti non injuria sibi illud accidere, qui illum i navem recepissent; ostendit eis in eodem tas alias laborantes; quaesivitque, num e navibus Diagoram vehi crederent. Sic e habet, ut ad prosperam adversamve fortur sis, aut quemadmodum vixeris, nihil inte animadvertunt, inquit, omnia dii: ne reg Quid est simile? Reges enim si scientes tunt, magna culpa est. At deo ne excus

Quinam Tantalidarum internecioni modus
Paretur? Aut quaenam unquam ob mortem Myrtili
Poenis luendis dabitur satias supplicii?

Utrum poëtae Stoicos depravarint, an Stoici poëtis dederint auctoritatem, non facile dixerim: portenta enim et flagitia ab utrisque dicuntur: neque enim, quem Hipponactis iambus laeserat, aut qui erat Archilochi versu vulneratus, a deo immissum dolorem, non conceptum a se ipso, continebat: nec, cum Aegisthi libidinem, aut cum Paridis videmus, a deo causam requirimus, cum culpae paene vocem audiamus: nec ego multorum aegrorum salutem non ab Hippocrate potius, quam ab Aesculapio datam judico: nec Lacedaemoniorum disciplinam dicam unquam ab Apolline potius Spartae, quam a Lycurgo datam. Critolaus, inquam, evertit Corinthum, Carthaginem Asdrubal. Hi duo illos oculos orae maritimae effoderunt, non iratus alicui, quem omnino irasci posse negatis, deus.

XXXIX. At subvenire certe potuit et conservare urbes tantas atque tales. Vos enim ipsi dicere soletis, nihil esse quod deus efficere non possit, et quidem sine labore ullo; ut enim hominum membra, nulla contentione, mente ipsa ac voluntate moveantur: sic numine deorum omnia fingi, moveri, mutarique posse. Neque id dicitis superstitiose atque aniliter, sed physica constantique ratione: materiam enim rerum, ex qua et in qua omnia sint, totam esse flexibilem et commutabilem, ut nihil sit, quod non ex ea quamvis subito fingi convertique possit: ejus autem universae fictricem, et moderatricem, divinam esse providentiam: hanc igitur, quocumque se moveat, efficere posse, quidquid velit. Itaque aut nescit, quid possit; aut negligit res humanas; aut, quid sit optimum,

potest judicare. Non curat singulos homi
mirum: ne civitates quidem. Non eas?
nes quidem et gentes. Quod si has etiam c
et, quid mirum est, omne ab ea genus human
contemptum? Sed, quo modo iidem dici
omnia deos persequi; iidem vultis, a diis imm
us hominibus dispartiri ac dividi somnia?
haec tecum, quia vestra est de somniorum v
sententia. Atque iidem etiam vota sus
is oportere. Nempe singuli vovent: audit
nens divina etiam de singulis. Videtis ergo, e
esse tam occupatam, quam putabatis? Fac
ntam, coelum versantem, terram tuentem, m
erantem: cur tam multos deos nihil agere,
re patitur? cur non rebus humanis aliquos o
leos praeficit? qui a te, Balbe, innumerab
cati sunt.

et facile me a te vinci posse, certò scio. Quippe, inquit Velleius, qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Jove: quae ipsa tamen tam levia non sunt, quam est Stoicorum de natura deorum oratio. Haec cum essent dicta, ita discessimus, ut Velleio Cottae disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.

FINIS.

Excudebant H. & J. Pillans.